

TEREZÍNSKÉ

ČÍSLO
ROK

1
1970

LISTY

■ Памятник Терезини ■ Gedenkstätte Theresienstadt ■ Monument Terezin ■ Memorial Terezin ■

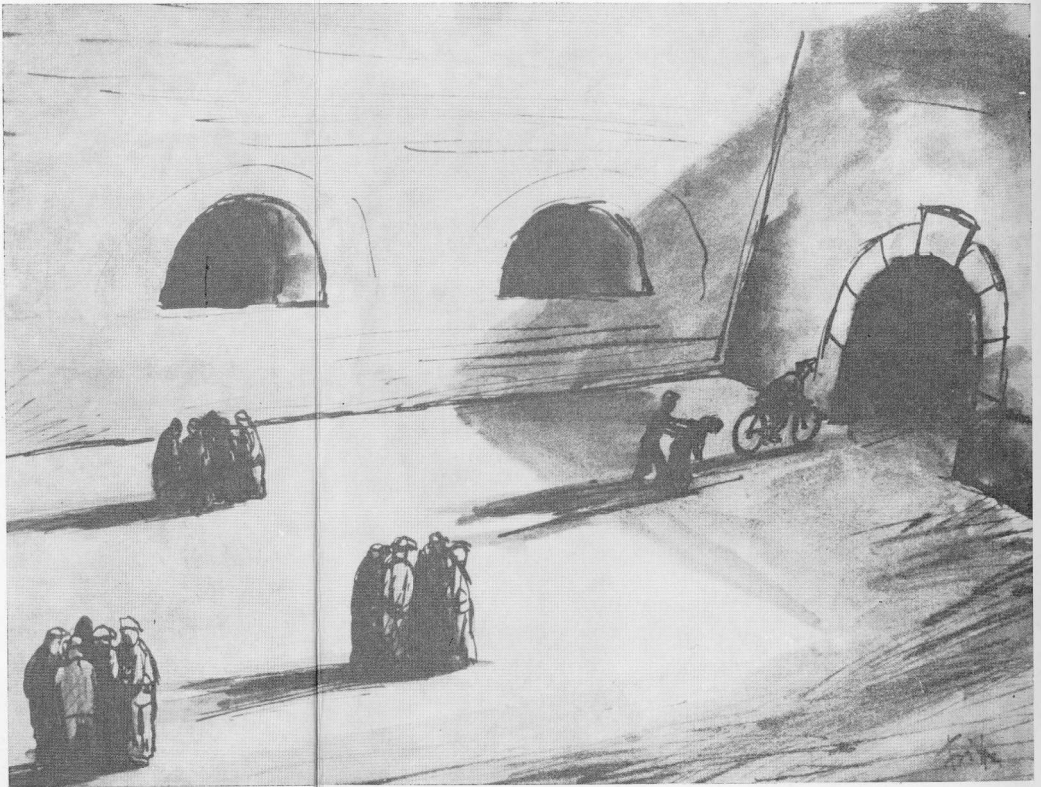
4213

Památek Terezin	
Číslo invence	Signatura
4213	—

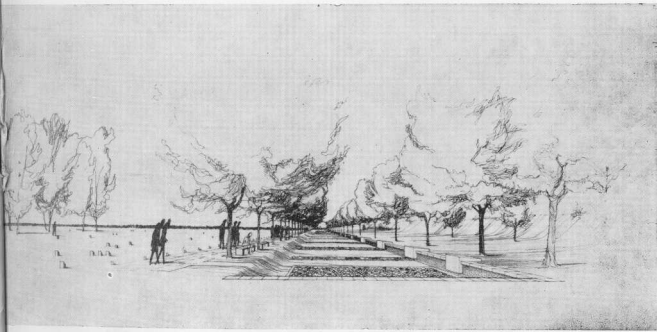
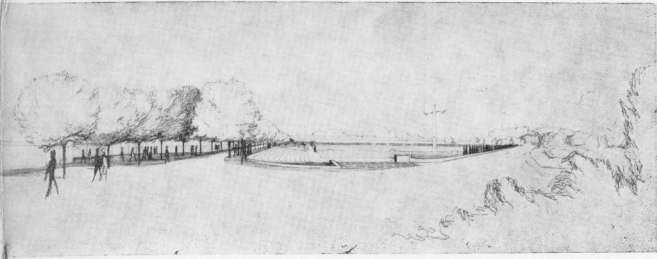
OBSAH :

	Strana
První kroky (Karel Lagus)	1
Fotografie nové dominanty Národního hřbitova a Památníku obětí bývalého ghetta	4, 5
Nástin periodizace vývoje	
Malé pevnosti (Miroslav Valeš)	8
Obrazy Otty Ungara	12
Doklady o životě vězňů (Marie Křížková)	13
Otto Ungar: Při sčítání (1944) (reprodukce)	16
Nový pramen k dějinám terezínského ghetta (Miroslav Kryl)	17
Návrh mausolea v ghettu	21
Byli jsme tři lékaři (V. Sailer - ilustrace Přemysl Straka)	24
Resumé	42

Na druhé straně obálky: B. Frita: Zatýkáni, na třetí straně obálky je perspektiva nově upraveného Národního hřbitova a Alej národů na židovském hřbitově

B. Frita: Zatykání

TEREZINSKÉ LISTY
Sborník Památníku Terezín

V roce 1970 vydalo nakladatelství Dialog pro Památník Terezín jako svou 50. publikaci. Redakční rada: dr. Karel Lagus, dr. Helena Naváková, Marie Trhánová, prom. hist., Miroslav Kryl, prom. hist., Miroslav Valeš, prom. hist. Obálka, ilustrace a grafická úprava Přemysl Stráka. Odpovědná redaktorka Milena Králová. Vytiskla Severografia, n. p., prov. Děčín. AA 2,83. Náklad 600 výtisků. Povolovací číslo S KNV 1762/69. Tematická skupina 02.

Kč 10.-

PRVNÍ KROKY

„Vláda se usnází na návrh ministra vnitra, že souhlasí s tím, aby se zřídil z Malé pevnosti v Terezíně a z přilehlých objektů a pozemků, jichž bylo v době nesvobody užíváno pro vězeňské účely koncentračního tábora, Památník národního utrpení jako zvláštní státní zařízení v odboru ministerstva vnitra, přičemž Malá pevnost v Terezíně a objekty a pozemky k ní patřící budou zachovány a udržovány v tom stavu, v jakém byly v době nesvobody. Vláda ukládá ministru vnitra, aby v dohodě se zúčastněnými ministry provedl toto usnesení a zejména připravil a předložil návrh potřebných usnesení“.

Výše uvedený citát je přepisem bodu 40 usnesení 83. schůze třetí československé vlády, konané dne 6. května 1947.

To byl tedy počátek, který vedl k vybudování dnešního Památníku Terezín. Z písemných dokladů a protokolů lze dále zjistit, že bylo uznáno, že od Památníku nelze oddělit Národní hřbitov, který byl tehdy pod správou Spolku pro udržování Národního hřbitova u Malé pevnosti v Terezíně, že nelze od Památníku oddělit ruský hřbitov, na němž jsou pohřbeni ruští váleční zajatci z doby I. světové války (1914-1918), že nelze od Památníku oddělit část břehu Ohře, kde byl esesáky vysypán do řeky Ohře popel tisíců

obětí terezínského koncentračního tábora. Vedla se vleklá jednání o uvolnění těchto objektů. Časem tato jednání ustala a nějak se na věc zapomnělo. Byla to chyba nás všech.

Památník Terezín prošel během let řadou vývojových stupňů. V letech 1947—1949 byl ve správě ministerstva vnitra, v letech 1949—1960 ve správě KNV v Ústí nad Labem, v letech 1960—1964 ve správě MěNV v Terezíně. Od roku 1965 spravuje Památník opět Severočeský KNV v Ústí nad Labem. Neustálé změny ve správě a řízení byly jednou z nejvážnějších příčin toho, že Památník se rozvíjel bez koncepce a perspektiv, jeho rozvoj nebyl dostatečně zabezpečován materiálově, kádrově ani finančně.

Ještě jednou se vláda zabývala Terezínem, v roce 1962. Tehdy pouze v souladu se zákonem č. 22/58 Sb. o kulturních památkách vyhlásila Malou pevnost v Terezíně spolu s přilehlým hřbitovem za národní kulturní památku.

Ale ve městě, jež bylo tzv. ghettem, došlo mezitím k nežádoucím změnám. Byl stržen celý starý blok domů u vjezdu od Prahy a nahražen třípatrovými nájemnými domy, které se do starého terezínského rázu města vůbec nehodí a architektonicky jsou poplatné své době. I jinak ve městě mizel

ráz bývalého koncentračního tábora. Mnohé z domů byly modernizovány i navenek a byla prorážena nová velká okna, výkladní skříně, pořizovány nové moderní fasády, zamalovány téměř všechny nápisy táborového rázu, dokonce i typická označení vězeňských bloků. Pouze tam, kde se vyžadoval souhlas Státní památkové péče, nevznikly větší škody.

I v jiných směrech je situace neuspokojivá. Kasárenské objekty jsou dosud opatřeny tabulkami, které připomínají historické vojenské útvary, kdysi tam umístěné, ještě z dob rakouských. Že v nich však našly za okupace smrt tisíce vězňů, to se návštěvník města nedozví. Část bývalé márnice byla pronajata za skladiště, stejně tak i jiné historické prostory ve valech, bývalé obřadní síně, křesťanská i židovská, odkud byly odváženy tisíce mrtvol vězňů do krematoria. Pod zachovalými historickými nápisy z dob okupace garážovala soukromá auta.

Stav Památníku Terezín vyvolával odůvodněné protesty jak z řad bývalých vězňů, tak i z řad návštěvníků. Návštěvnost Terezína se zvyšovala, rostl také počet zahraničních turistů. Věci se zabývali historikové u nás i v zahraničí.

V cizině vyšla o Terezíně bohatá literatura. Film o kresbách terezínských dětí byl vyznamenán největším počtem cen na zahraničních festivalech, výstavy kreseb terezínských dětí viděly milióny návštěvníků z celého světa, světoví skladatelé složili desítky skladeb na terezínské náměty. Terezín se stal ve světě smutně proslulým, ale doma jako bychom to neviděli.

Na koncentrační tábor u dolu Richard v sousedních Litoměřicích se zapomnělo téměř úplně, a přece v podzemních chodbách tohoto tábora umíraly kdysi stovky a tisíce vězňů. Dnes jsou tyto neudržované podzemní prostory z velké části zavaleny a pří-

stup není možný nebo je životu nebezpečný.

Čím dále tím více bylo jasné, že havarijní stav Památníku Terezín vyžaduje komplexní řešení otázek spojených s někdejšími nacistickými terezínskými tábory (Malá pevnost, židovský koncentrační tábor — tzv. ghetto — a důl Richard). Věci se zabýval opětovně na svých zasedáních ústřední výbor Svazu protifašistických bojovníků a v září 1964 byla při něm jako poradní orgán ustavena zvláštní terezínská komise. Komise zkoumala havarijní stav Terezína a vypracovala souhrnnou zprávu, která pak byla ústředním výborem Svazu protifašistických bojovníků předložena ústřednímu výboru KSČ. Po projednání této informativní zprávy bylo na základě usnesení sekretariátu ÚV KSČ ze dne 19. srpna 1966 uloženo ministrům školství a kultury, financí, stavebnictví a národní obrany ustavit z odborných zástupců svých resortů a ze zástupců ÚV SPB, Severočeského krajského národního výboru a Ústavu dějin KSČ komisi k vypracování návrhu na řešení stavu a činnosti Památníku Terezín s tím, že tento návrh má být předložen vládě. Komise byla ustavena a zasedala za předsednictví nynějšího ministra kultury ČSR dr. M. Brůžka. Ze závěru její činnosti vzešel návrh vládního usnesení. V průvodní zprávě k návrhu vládního usnesení o zvýšení ideově-politického působení a zlepšení stavu Památníku Terezín mimo jiné čteme:

„Památník Terezín se stal poutním místem pro statisíce našich i zahraničních návštěvníků. Celkový vývoj Památníku neprobíhal však v souladu s politickým a historickým významem událostí let 1940—1945, odehrávajících se v Terezíně. V porovnání k významu podobných institucí v zahraničí (Státní muzeum v Osvětimi, Památník a muzeum v Ravensbrücku a Sachsenhausenu aj.) nedosáhla činnost Památníku Terezín takového postavení v mezinárodním mírovém a protifašistickém hnutí, jaké by měl Památník

vzhledem k událostem, jež dokládá a charakterizuje, zaujímat.“

Toto neuspokojivé postavení Památníku mělo množství příčin, a z nich pak obzvláště to, že v uplynulých letech nebyl správou Památníku a orgány Památník přímo řídicími, správně řešen vztah mezi protifašistickým rasovým terorem nacistů a jejich represáliemi vůči představitelům organizovaného protifašistického odboje. Tím se stalo, že jednotlivé jevy nebyly správně hodnoceny ve vztahu k celkovému protifašistickému boji a nebyly vykládány v souladu s objektivním posouzením historických událostí. Celkový vliv Památníku na veřejné mínění pak snižovalo to, že řady významných možností k politicko-výchovnému působení (např. úprava hrobů, bývalé terezínské ghetto, místa poprav, pietní místo u Ohře) nebylo využíváno a nebyly ani soustavně vytvářeny předpoklady k jejich výchovnému působení podle zásad socialistické kulturní politiky.

V průvodní zprávě se současně konstatuje, že počet a kvalita pracovních sil Památníku Terezín neumožňuje podstatně zvyšování ideově-politické účinnosti Památníku Terezín nejen směrem k zahraničí, ale i směrem k naší veřejnosti. Nevytváří předpoklady pro rozvoj odborné a vědecké práce a pro sběr, ochranu a správu souborného dokladového a dokumentárního materiálu k problematice Terezína a jeho funkce v letech 1940—1945.

Návrh vládního usnesení přišel za složitě situace roku 1968.

Teprve 5. prosince 1968 se vláda ČSSR mohla věcí zabývat a vydala téhož dne usnesení č. 446, podle něhož schválila návrh opatření na zvýšení ideově-politické účinnosti a zlepšení stavu Památníku Terezín podle zvláštní přílohy k usnesení, vzala na vědomí plán zajištění Památníku Terezín v technické oblasti a uložila tyto úkoly centrálním orgánům:

1. Ministr kultury a informací má zajistit

ústřední odborný dohled a pomoc při dobudování Památníku Terezín a při jednání se všemi zúčastněnými orgány pomáhat vytvářet předpoklady pro realizaci těchto opatření na žádoucí úrovni.

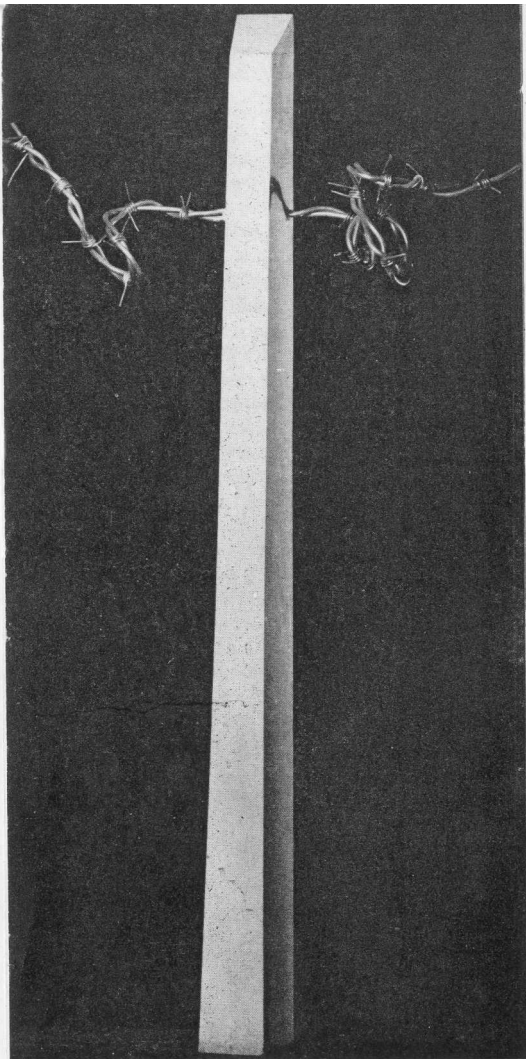
2. Předsedovi Severočeského krajského národního výboru v Ústí nad Labem bylo uloženo, aby ve spolupráci s předsedou Svazu protifašistických bojovníků vybudoval Památník Terezín jako instituci celostátního významu, soustřeďující doklady a dokumenty o životě a boji vězňů v Malé terezínské pevnosti, terezínském ghettu a dalších koncentračních táborech, existujících na našem území v letech 1939—1945, vybudoval v Malé terezínské pevnosti a ve městě Terezíně stálé expozice, dokumentující vývoj událostí z let 1938—1945, mezinárodní expozici dokumentující život a boj vězňů jiných národností, a zpřístupnil prostory bývalé podzemní továrny Richard.

3. Předseda Severočeského krajského národního výboru má dále ve spolupráci s ministrem techniky a s ministrem stavebnictví zajistit zlepšení stavebně-technického stavu města Terezína v souladu s jeho historickým a politickým významem, použít výsledků celostátní soutěže na architektonické a umělecké dořešení Památníku Terezín jako kulturně a politicky památného místa, kde v době nacistické okupace byl největší koncentrační tábor na území ČSSR.

4. Úkolem ministra národní obrany je zpřístupnit místo na břehu Ohře, kde byl vhozen popel obětí nacismu, a řešit trvalé zpřístupnění tohoto místa; v této souvislosti počítat i s úpravou přístupové komunikace a uvolnit vhodnou budovu pro expoziční účely Památníku Terezín.

5. Na ministru financí spočívá povinnost zajistit v plánu rozpočtu Severočeského krajského národního výboru nutné finanční a hmotné prostředky k realizaci přijatých opatření.

6. Ministr vnitra má předat správě Památ-

Nová dominanta národního hřbitova

níku Terezín z archívu doklady a dokumenty, vztahující se k událostem let 1939—1945 v Malé terezínské pevnosti i městě Terezíně i k dalším koncentračním táboreům na území Čech a Moravy.

7. Ministr vnitřního obchodu a předseda Vládního výboru pro cestovní ruch mají za úkol pomoci Severočeskému krajskému národnímu výboru podstatně zlepšit podmínky pro cestovní a turistický ruch v Terezíně, zejména pokud jde o rozsah a kvalitu poskytování služeb.

K vládnímu usnesení jsou připojeny dvě přílohy, které jsou jeho součástí. Příloha 1 pojednává o hlavním tématickém zaměření rozvoje a činnosti Památníku Terezín, příloha 2 obsahuje plán na zajištění Památníku Terezín v technické oblasti.

Vládním usnesením se podrobně zabývala rada Severočeského krajského národního výboru na své schůzi dne 17. 6. 1969, vzala na vědomí zprávu předloženou v tomto směru Kulturní správou SKNV a schválila kontrolní harmonogram úkolů k zajištění dalšího rozvoje Památníku Terezín. Citované dokumenty zdůrazňují, že v rámci vybudování Památníku Terezín jako instituce celostátního významu má důležitou roli odborná a vědecká činnost, jež bude soustředěna v historickém oddělení. Hlavním úkolem je zpracovat celé dějiny Terezína, tj. dějiny města od jeho založení do první světové války, dále dobu této války (včetně historie zajateckých táborů na terezínském území) a obzvláště vývoj Terezína jako největšího nacistického koncentračního tábora na našem území v době druhé světové války.

Historické oddělení nemůže ovšem ustrnout pouze na tomto řešení. Při zpracování dějin Terezína v době II. světové války bude nutné řešit celou řadu rozporných otázek, souvisejících úzce s problematikou tří hlavních terezínských táborů. Bude nutné věnovat se výzkumu systému nacistické okupační politiky, fašistického teroru a perzekuce. Pro tyto

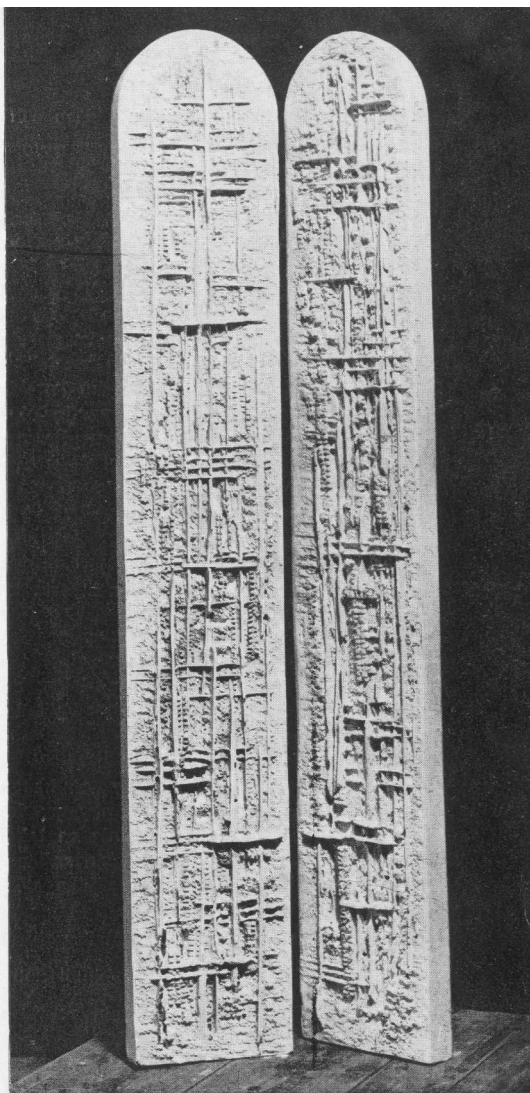
otázky dosud neexistuje v ČSSR pracoviště, které by se systematicky tímto výzkumem zabývalo.

V první fázi bude historické oddělení jak svými vlastními silami, tak i za pomoci externích pracovníků monograficky zpracovávat dosud nevyřešené dílčí otázky, přičemž v prvé řadě bude nutno zaměřit se na dosud vědecky nezpracované dějiny policejní věznice gestapa na Malé pevnosti a na koncentrační tábor v Litoměřicích při dolu Richard. Teprve na základě těchto dílčích studií bude možné přikročit k syntetické konečné práci o dějinách Terezína.

Památníku Terezín jako instituci celostátního významu bylo vládním usnesením uloženo uspořádat vědecké konference a semináře s tematickým zaměřením na dobu okupace. Již na jaro 1970 plánoval proto Památník Terezín svolání symposia za účasti zástupců zahraničních protifašistických památníků a dokumentačních středisek, zabývajících se systémem a metodami nacistické okupační a represivní politiky a hnutím odporu, jakož i organizací protifašistického odboje. Toto připravované symposium bylo zatím odloženo, lze však doufat, že je bude možné uspořádat na jaře 1971.

Dalším důležitým úkolem vládního usnesení je vytvoření celostátního dokumentačního střediska. Toto středisko má soustředit doklady a dokumenty o životě a boji vězňů ve všech koncentračních táborech, existujících na našem území v letech 1939—1945. Bude zapotřebí dělby práce s Památníkem SNP v Banské Bystrici, s nímž byla již zahájena jednání o vzájemné spolupráci a družbě. Doklady a dokumenty tohoto druhu jsou dosud v celé řadě státních archivů a různých vědeckých pracovišť, obzvláště ve Státním ústředním archivu v Praze, ve Státním archivu v Litoměřicích a jinde.

Dokumenty k problematice hnutí odporu a odboje jsou částečně soustředěny v badatelsko-dokumentačním středisku bývalého Ústavu dějin socialismu, ve Vojenském historick-

Pomník obětem bývalého ghetta

kém ústavu a v dokumentačním oddělení SPB. Část materiálů, týkajících se protizidovské perzekuce, je uložena ve Státním židovském muzeu v Praze. Úkolem budovaného terezínského dokumentačního střediska bude, soustředit veškeré tyto cenné materiály v Terezíně, a to nejlépe ve formě mikrofilmů, získané materiály pak náležitě utřídit, pořídit přehledné kartotéky a zpřístupnit materiál ve zvláštní studovně všem československým i zahraničním badatelům. V této souvislosti ukládá vládní usnesení Památníku Terezín vybudovat studijní knihovnu, soustřeďující vědeckou, dokumentární a krásnou literaturu, vztahující se k problematice historického vývoje Terezína jako celku. To neznamená, že by se studijní knihovna měla omezit pouze na otázky, týkající se přímo Terezína. Je nutno chápat vládní usnesení tak, že jde o soustředění veškeré české, slovenské i zahraniční literatury, pojednávající ve všech souvislostech o otázkách, které se Terezína jakýmkoliv způsobem dotýkají; obzvláště jde o literaturu, zpracovávající nacistickou represí a teror a všechny otázky protifašistického odporu a odboje.

Knihovna je zatím ve vývoji a záleží na možnostech mezinárodní výměny publikací a případného devizového přidělu, aby se v době pokud možno nejbližší dostala na takový stupeň, jaký vyžaduje proponované postavení studijního a dokumentačního střediska mezinárodního významu.

Vládní usnesení ukládá Památníku sbírat a zpracovávat vzpomínky bývalých terezínských vězňů. Tuto práci koná Památník Terezín již delší dobu a dosud soustředil ve svém archivu téměř 400 vzpomínek bývalých terezínských vězňů. Také sběr hmotných památek je intenzivní a jen v r. 1969 přibylo 1091 sbírkových předmětů. Nový pohled na tuto akci je však dán dalším úkolem vládního usnesení: ve spolupráci s ústředním výborem SPB ustavit Mezinárodní terezínský výbor. Posláním tohoto Mezinárodního výboru

bude koordinovat a zabezpečovat veškeré akce, týkající se mezinárodní solidarity bývalých terezínských vězňů, i terezínské problematiky v zahraničí. I v tomto směru byla již část vládního úkolu realizována.

Místo bývalé terezínské komise při ústředním výboru SPB ustavil se Terezínský výbor při ÚV Českého svazu protifašistických bojovníků. V úzké spolupráci s Památníkem Terezín zajišťuje v první řadě přehlednou kartotéku dosud žijících terezínských vězňů. Ačkoliv akce probíhá teprve asi půl roku, byla již sestavena kartotéka se jmény více než 5 000 vězňů žijících na území ČSSR, a další adresy prostřednictvím místních organizací ČSPB stále docházejí. Na tuto práci záhy naváže dotazníková akce.

Terezínský výbor spolu s Památníkem Terezín se také starají o zakládání zahraničních organizací bývalých terezínských vězňů. Zatím je známo, že podobné organizace již existují nebo jsou zakládány v Dánsku, Holandsku, Jugoslávii, v Polsku a Rakousku. Navazují se kontakty s někdejšími terezínskými vězni ve Francii, Maďarsku a NSR.

Vládní usnesení ukládá Památníku Terezín vybudovat pamětní síně v bývalých krematoriích v Terezíně a v Litoměřicích a zpřístupnit veřejnosti také márnici a kolumbárium. Márnice byla dána do pořádku v předstihu a lze ji navštívit. Pokud se týká kolumbária, jeho úpravu a zpřístupnění bylo nutno vzhledem k úsporným finančním opatřením zatím odložit.

Ostatní práce, zahrnuté do vládního usnesení a obsažené v plánu zajištění Památníku Terezín v technické oblasti (příloha II vládního usnesení), dále práce, vyplývající z výsledků celostátní soutěže na urbanistické, architektonické a umělecké dořešení památných míst v Terezíně a u dolu Richard v Litoměřicích, a konečně stavebně technické práce, vyplývající z kontrolního harmonogramu, schváleného radou Severočeského KNV dne 17. červ-

na 1969, budou zde jen krátce uvedeny. Jedná se o úpravu a dořešení Národního hřbitova, úpravu a dořešení židovského a ruského hřbitova včetně krematoria, vybudování pomníku obětem židovského ghetta, úpravu pietního místa u řeky Ohře, úpravu areálu krematoria a podzemní továrny Richard v Litoměřicích, výstavbu parkoviště a areálu služeb u Malé pevnosti, úpravy pevnostního zdiva a proplachovacího systému fortifikačních staveb, zpevnění podlaží a asanace podzemí Památníku, úpravy radnice, školních budov a domů ve městě, opravy komunikací atd.

Dnes můžeme konstatovat, že první kroky ke splnění vládního usnesení o zvýšení činnosti ideově-politického působení a zlepšení stavu Památníku Terezín jsme již učinili.

Pietní a umělecká úprava někdejší márnice a obřadních místností byla první stavební akcí, kterou provedl Památník Terezín. Veřejnosti se tak zpřístupnil první objekt, připomínající existenci ghetta. V minulém roce započaly práce na židovském a ruském hřbitově, připravují se projekty pro úpravu pietního místa u řeky Ohře, pro pomník obětem ghetta a pro výstavbu parkoviště a areálu moderních služeb u Malé pevnosti. Snažíme se o navázání mezinárodní spolupráce bývalých terezínských vězňů. Jsou to zatím jenom první kroky. Je naší povinností bdít nad tím, aby nezůstalo jen při nich, ale aby stranické a vládní usnesení o Památníku Terezín bylo splněno beze zbytku a v době podle daných možností co nejkratší.

KAREL LAGUS

Nástin periodizace vývoje MALÉ PEVNOSTI ZA OKUPACE

M i r o s l a v V a l e š

Malá pevnost jako bývalá vojenská věznice a trestnice předmnichovské CSR byla v červnu 1940 převzata nacisty a přeměněna na policejní věznici pražského gestapa.

Do této věznice přicházeli převážně vězňové, kteří po ukončení výslechů u některé úřadovny gestapa očekávali soudní řízení a transport do německých věznic a káznic, nebo po určité době byli bez soudu posláni do koncentračních táborů. Tato gestapácká věznice byla tedy přestupní stanicí na cestě k soudu a do koncentračních táborů a káznic.

Pro část vězňů plnila funkci pracovní-výchovního tábora, tzv. Arbeiterziehungslager. (V letech 1942 — 43 to byly zejména ženy.)

Pro malé promile vězňů pak zastávala funkci tábora vyhlazovacího, tzv. Vernichtungslager. Tito vězňové byli záhy po příchodu do věznice zlikvidováni.

Průchodní charakter věznice měl za následek značné střídání vězňů. Za dobu jejího trvání se zde vystřídalo téměř 35.000 vězňů. To znamená, že téměř každý třetí politický vězeň protektorátu prošel Malou pevností. Průměrná doba věznění na Malé pevnosti se pohybuje v rozmezí 3 — 6 měsíců.

Policejní věznice gestapa byla zřízena

v červnu 1940 a existovala až do května 1945. V tomto poměrně dlouhém časovém období zaznamenala značný vývoj.

Na sklonku roku 1940 zde bylo vězněno okolo 500 vězňů, v květnu 1945 tu bylo již téměř 6 000 vězňů. Stoupající počet vězňů pochopitelně ovlivňuje ubytovací podmínky v celách, výživu vězňů, nemocnost, má vliv na celkový režim věznice. Aby se mohl několiknásobně zvýšit počet vězňů, bylo třeba provést značné úpravy cel, stavební úpravy, přístavby apod. Vnější podoba věznice se tak měnila.

V různých časových obdobích se měnil vnitřní režim věznice. Pro tuto policejní věznici měl platnost řád pro věznce, vydaný v lednu 1940 v Berlíně. Jeho hrubé porušování zvláště v letech 1943 — 45, ke konci války přímo cílevědomě, vyjadřovalo systém politiky hitlerovského fašismu, směřující k likvidaci českých vlastenců, Židů, Rusů a dalších nevinných obětí, vězněných na Malé pevnosti. Proti porušování předpisů vedením a dozorcí Malé pevnosti, pražské gestapo nijak nezasahovalo. Naopak, zvláště po příchodu dr. Gerkeho do funkce šéfa pražského gestapa, jemuž byla Malá pevnost přímo podřízena, bylo porušování vězeňského řádu a platných předpisů každodenní praxí. Věznice se tak v mnohém přibližovala svým režimem koncentračnímu táboru. Měla mnoho znaků koncentračních táborů a zejména

v závěrečných fázích své existence se od nich nelišila.

Okolnosti, související s vývojem věznice, která, jak již bylo řečeno, měla charakter průchodící, mají za následek, že pamětníci z řad bývalých vězňů nemohou ve svých vzpomínkách celý tento vývoj postihnout. Uznávají zpravidla pouze takový stav, jež hož byli sami svědky. Toto se také plně projevuje v literatuře o Malé pevnosti. Obraz Malé pevnosti v dosavadní literatuře odpovídá převážně situaci jejího konečného působení, tj. r. 1945.

Cílem této stati je postihnout celý vývoj policejní věznice gestapa na Malé pevnosti, pokusit se na tomto základě o určité zobecnění základních faktů a vymezení určitých etap ve vývoji věznice.

Jde tedy o určitý nástin periodizace vývoje Malé pevnosti. Oprostit se od statického pohledu a nepomíjet tak dialektiku vývoje. Vycházet ze skutečnosti, že každý jev vzniká, narůstá a kulminuje a podle toho jej jediné hodnotit. Určit, ve kterém momentě se takové jevy stávají činiteli, které působí na vývoj organismu (t. j. Malé pevnosti) takovým způsobem, aby se mohly stát jevy určujícími, t. j. periodizačním mezníkem.

Zvláštní pozornost si zaslouží zkoumání příčin, které vedly ke změnám ve vývoji policejní věznice na Malé pevnosti. Uvedené příčiny jsou bezpochyby dvojího druhu: objektivní a subjektivní.

Objektivní vycházejí z celkového postavení nacistického Německa, jeho úlohy ve II. světové válce, situace na frontách, postavení protektorátu Čechy a Morava apod.

Subjektivními příčinami je pak činnost a jednání nacistického potlačovacího aparátu, které se zde promítalo především v bezprostředním postoji nacistických dozorců k vězňům.

Další dělení těchto příčin, které lze přijmout, je rozdělení na příčiny vnitřní a vnější.

Vnitřními příčinami rozumíme ty, které působí uvnitř věznice a vnější vychází pak z působnosti mimo věznici. Zde autor bere v úvahu ty jevy, které vycházejí z vývoje protektorátu, Německa, II. světové války atd.

Vychází při tom z přijaté periodizace dějin odboje, jak je dána v nástinu dějin Československého odboje „Odboj a revoluce 1938 — 1945“. Vodítkem byla autorovi také

vžitá periodizace II. světové války a dějin KSČ a ČSR v tomto období.

Důležitým faktorem pro působení těchto příčin je geografická poloha věznice. Věznice je umístěna na samé hranici protektorátu a Sudet. Pevážná většina táborů různých druhů (zajatecké tábory) se nachází v oblasti Sudet, kde převažuje německé obyvatelstvo.

Policejní věznice na Malé pevnosti se vyvíjí v kontextu se vznikem koncentračního tábora — ghetta pro židovské obyvatelstvo v Terezíně a koncentračního tábora — podzemní továrny Richard v nedalekých Litoměřicích. Chápeme-li tedy tyto tři různé organismy komplexně, jde o vytvoření takového stupně koncentrovaného teroru na tomto území, který se stal dnes po více než dvaceti letech od jeho vzniku symbolem a pojmem „Terezín“.

Vycházejí z těchto úvah, předkládá autor tento nástin periodizace vývoje Malé pevnosti za okupace:

- I. období: červen 1940 — září 1941.
- II. období: říjen 1941 — leden 1943.
- III. období: únor 1943 — prosinec 1943.
- IV. období: leden 1944 — září 1944.
- V. období: říjen 1944 — květen 1945.

I. období: červen 1940 — září 1941

Období vzniku a formování věznice. Značná část vězňů je pracovní nasazena na různých úpravách věznice a jejího okolí. Častější jsou kontakty s českým obyvatelstvem (Terezín a Bohušovice). Množství ilegálních styků s rodinami vězňů je také rozsáhlejší než v obdobích následujících. Vězňové tvoří poměrně jednotlivý kolektiv. Vymyká se pouze úzká skupinka vězňů — bývalých důstojníků čs. armády (nikoliv příslušníků „Obrany národa“), kteří se rychle „přizpůsobují“.

Dozorčí službu vykonávají převážně příslušníci Schupo (Schutzpolizei). Platné předpisy pro chod věznice jsou v podstatě respektovány. Projevy surového zacházení s vězni se týkají především židovských vězňů. (Fackovací neděle.) Lze hovořit o relativně slušném zacházení s vězni. Vězňové nejsou vězněni dlouhou dobu a podmínky jsou přijatelné. Od jara 1941 se začíná mezi vězni projevovat „strach z neznámého“, tj. odchod do Německa, do věznice nebo koncentrační-

ho tábora. O koncentračních táborech se v této době příliš nevědělo.

Vězňice je ve velmi úzkém styku s věznicí Pankrác. Panuje určitá sepnatost obou věznic.

Vězňové se rekrutují převážně z těchto odbojových skupin: NHPM - Národní hnutí pracující mládeže, Komunistický odboj, vojenská organizace Obrana národa — Smudkova aféra.

II. období: říjen 1941 — leden 1943

Vězňice se stabilizuje, zejména po stránce kádrové. Skupina dozorců z řad příslušníků SS a SD je zformována. Celé toto období je ovlivněno příchodem Heydricha do Prahy, stanným právem a „heydrichiádou“.

Vězňové jsou intenzivněji využíváni jako pracovní síla. Značná část vězňů Malé pevnosti z podzimu r. 1941 je likvidována na jaře až v létě 1942 v koncentračních táborech Mauthausen a Osvětim. V období I. a II. stanného práva jsou někteří vězňové z Malé pevnosti po krátké době věznění převezeni zpět do Prahy a popraveni. Na Malé pevnosti v této době nejsou popravy.

V létě 1942 byli zlikvidováni týráním a mučením čtyři vězňové — skupina novináře K. Z. Klímy. Zvláštní skupinu tvoří vězňové v počtu kolem 250 osob, kteří byli zatčeni v souvislosti s atentátem na Heydricha. Jejich odchodem do koncentračního tábora Mauthausen v říjnu 1942 začíná období častých transportů do koncentračních táborů. Posledním transportem v lednu 1943 do Osvětimi bylo osazenstvo vězňice v podstatě vyměněno. Odešli také vězni, kteří zde byli od samého počátku.

Značnou část vězňů tvoří mládež (skupiny studentů z Roudnice, Slaného a Kladna), dále tzv. „tanečníci“ z Berounska. Značné množství vězňů se rekrutuje z příslušníků bývalé sokolské organizace. Od léta 1942 je v provozu ženská oddělení. Ženy zde vězněné byly zatčeny převážně během heydrichiády.

Do října 1942 byli vězňové, kteří zde zemřeli či zahynuli pohřbíváni soukromou firmou Bubák v Terezíně (celkem 57 osob). Od listopadu bylo používáno krematoria vybudovaného při koncentračním táboře — ghettě Terezín. Teror dozorců se zaměřoval

hlavně vůči židovským vězňům.

V tomto období se začíná vězňice vyvíjet v souvislosti a v kontextu s vytvořením koncentračního tábora — ghetta ve městě Terezíně, odkud se muselo vystěhovat české obyvatelstvo. I když jde o různé organismy, jejich spojení není oficiální, přesto určité spoje zde existují.

III. období: únor 1943 — prosinec 1943

V tomto období se začínají nejvýrazněji projevovat rysy vzájemnosti, spolupráce a solidarity mezi vězni. Velkou pomoc prokazují ti vězňové, kteří zastávají různé funkce u příslušníků SD a na různých úsecích se podílejí na chodu vězňice. Toto jejich zařazení a z toho vyplývající vztahy vycházejí z existence skupin vězňů, vytvořených na základě územního dělení. Na Malé pevnosti byly silné skupiny vězňů z různých oblastí Čech (Kolínsko, Plzeňsko, Pardubicko).

Vězňové jsou stále intenzivněji využíváni jako levná pracovní síla. Existuje 12 — 15 pracovních komand, která pracují převážně v oblasti Sudet (Ústí, Litoměřice, Lovosice). Pracovní nasazení vedle zhoršených podmínek a zhoršená strava se stávají vypočítaným útokem na zdraví a život vězňů. Pověstným se stává tzv. Storchkomando, kde jsou týráni židovští vězni.

Od podzimu 1943 končí životy vězňů již první popravy. První poprava je evidována s datem 18. 12. 1943.

Pokud jde o vzájemnou pomoc vězňů, dílčí úspěchy jsou v organizování lékařské péče o vězně ze strany lékařů — vězňů. Na Malé pevnosti je zřízeno oddělení tzv. „zvláštních vězňů“, které je od ostatních vězňů izolováno. Ve věznicí je v této době v průměru 1500 vězňů. V průběhu tohoto období odchází značné množství vězňů do koncentračních táborů Osvětim a Buchenwald. Tak 22. 7. a 22. 8. odcházejí dva velké transporty do Buchenwaldu. Jsou to hlavně vězňové z Plzeňska, Kladenska a Prahy.

IV. období: leden 1944 — září 1944

Období je charakterizováno především dalším vzestupem organizovaného násilí na věznicích, zvýšeným pracovním nasazením,

dalším zhoršováním ubytovacích podmínek a zdravotní péče. V tomto období je jedním z nejobtížnějších pracovních nasazení komando v podzemní továrně Richard.

Značná část vězňů pracuje na stavebních pracích uvnitř pevnosti, jejichž účelem je rozšíření kapacity věznice (stavba IV. dvora).

Ve věznici se projevují zcela výrazné rysy koncentračního tábora. Žádný vězeň si není jist svým životem. Jestliže v předcházejících obdobích byl teror zaměřen především proti židům a Rusům, nyní již není ušetřen nikdo.

Od jara do podzimu 1944 je na Malé pevnosti umístěno pracovní komando koncentračního tábora Flossenbürg. Jsou to především vězni jihoslovanského původu.

Ve větší míře se popravovalo na základě tzv. zvláštního řízení (Sonderbehandlung). Také je provedeno značné množství individuálních exekucí na základě tzv. par. 14 f 13, kdy byli likvidováni duševně méněcenní vězňové. V tomto období je také zjištěno použití šibenice. Na další vývoj věznice má určitý vliv vytvoření dalšího koncentračního tábora u podzemní továrny Richard v Litoměřicích.

Mezi významné krajové skupiny patřily skupiny vězňů z jižních Čech a Českomoravské vysočiny. Stav vězňů ve věznici se pohyboval v této době okolo 2 500 osob.

V. období: říjen 1944 — květen 1945

Zřízení IV. dvora se rozšířila kapacita věznice. V zimě 1944-45 byla značná část vězňů vězněna za poskytování pomoci či účast v partyzánském hnutí.

Na IV. dvoře byli soustředováni vězňové s označením XYZ a KA (označení RU zde není doloženo). Jsou to především vězňové zatčení na základě rozsáhlého zatýkání v Praze v souvislosti s činností pražského vedení KSČ, dále vězňové, zatčení na základě činnosti revolučních národních výborů, k nimž patří i příslušníci hasičských jednot. Tito vězňové mají ve většině označení XYZ nebo KA.

Na počátku roku 1945 se situace ve věznici značně komplikuje. Roste podvýživa, rozmáhají se nemoci. Maximální předimenzování věznice bez zajišťování náležitých

zdravotních opatření vrcholí v březnu — dubnu 1945 epidemií úplavice a skvrnitého tyfu.

Od počátku roku docházejí na Malou pevnost různé „transporty smrti“ z východních koncentračních táborů a káznic. Tito vězňové jsou v zoufalém, zuboženém stavu.

Koncem února je na I. dvoře umístěno trestní oddělení pražské Pankráce v počtu asi 1 000 vězňů.

Pracovní nasazení na zákopových pracích na litoměřické kotlině v březnu probíhá v podmínkách zvýšené brutality a teroru proti vězňům.

Útek čtyř vězňů ze IV. dvora vyvolává novou brutalitu a teror dozorců proti vězňům, což se projevuje zejména ve způsobu likvidace dopadených vězňů.

Od konce února jsou vězňové pohřbíváni do společného hrobu na hradbách za popravištěm. Křivka úmrtnosti značně stoupla. Za posledních 9 týdnů existence věznice zde zemřelo či zahynulo více než 600 osob.

Poslední závěrečná fáze věznice začíná po inspekční návštěvě vedoucího Říšského hlavního bezpečnostního úřadu (RSHA) Kaltenbrunnera 27. dubna 1945. Od této doby se začíná pálit vězeňská dokumentace, působí živelnost. Dozorčí personál se stále více rozkládá, je často pod vlivem alkoholu a v jeho jednání vystupuje do popředí zmatek a strach.

Avšak ani za této situace není v silách vězňů a formující se vězeňské samosprávy zabránit popravám. Poslední poprava, největší, kdy bylo zastřeleno 53 vězňů, je již tragickým výkřikem do budoucnosti.

Zvýšená nemocnost působí depresivně na jednání vězňů. Od 3. — 4. 5. je již přehled o celkové situaci především na základě poslechu rozhlasu. V této době kontrolu nad Malou pevností přebírá Mezinárodní červený kříž a Česká zdravotní akce zřízená z popudu České národní rady.

5. května ve večerních hodinách opouští věznici poslední dozorcí personál v čele s Jöckelem. Garantem definitivního osvobození věznice jsou jednotky sovětské armády, které přicházejí do Terezína 8. května ve večerních hodinách. V této době se nachází na Malé pevnosti téměř 6.000 vězňů, většinou v katastrofálním stavu.

Závěr:

Tato stať vznikla na základě studia faktů, shromážděných ve vzpomínkách bývalých vězňů, v memoárové literatuře a ve výpovědích některých dozorců před mimořádným lidovým soudem. Na tomto základě byla vytvořena autorem určitá chronologie. Autor je si vědom toho, že hlubší proniknutí do zkoumané látky, postihnout smyslu a souvislostí faktů a tím větší schopnost analyzovat fakta a zobecňovat, je možno na základě teoretických znalostí, které jsou zatím omezené.

Teoretické závěry problémů vývoje nacistických věznic a koncentračních táborů, ani osudů českých vězňů v nich, nejsou dosud historicky zpracovány.

Autor především zdůrazňuje nesmírný význam chronologie, která umožňuje vidět fakta v určitých časových intervalech. Věcné řazení faktů bylo uplatněno v menší míře.

Pohled na vývoj nacistické věznice na Malé pevnosti rozdělený do pěti časových období umožní lepší přístup z hlediska metodologického ať již při dalším zpracování dějin Malé pevnosti za okupace nebo i při sběru vzpomínek bývalých vězňů. Zde navíc vystupuje i praktický význam této periodizace.

Autor, vycházející ze skutečnosti, že výzkumná práce o dějinách Malé pevnosti za okupace je v samých počátcích, je si vědom některých nedostatků tohoto pokusu o periodizaci vývoje Malé pevnosti za okupace. Proto uvítá všechny rady a připomínky, zejména od pamětníků — bývalých vězňů.

O B R A Z Y O T T Y U N G A R A

Mezi nejvýznačnější události letošní výstavnické činnosti Památníku Terežin patřila bezesporu výstava obrazů Otty Ungara. Jejím uspořádáním pokračuje Památník v tradici výstav, věnovaných malířům, kteří byli v části své tvorby ovlivněni pobytem v koncentračním táboře, především v terežinském ghettu nebo na Malé pevnosti. Z minulých let především připomínáme výstavy Oty Matouška a Leo Haase.

Jméno Otty Ungara je ve vědomí dnešních návštěvníků Terežina spojováno se jmény jeho druhů, malířů Leo Haase, Bedřicha Fritty, Norberta Trollera a Felixe Blocha. S nimi prošel nejen společný úsek života v terežinském ghettu, ale i nucený odchod na Malou pevnost za „opovážlivost“ v ghettu vytvořených obrazů a odtud pak na další pouť do Osvětimi a jiných koncentračních táborů. Oni všichni tvořili svá díla přímo za hradbami ghetta, všichni nesli následky svého nepřipustně svobodného projevu. Očima, které vidí víc, které vnáší rád své vlastní tvorby do všední skutečnosti, v tomto řádu ji zobrazují a vyzdvihují tak vše, co je podstatné a co je zvláštní, které přetvářejí jen proto, aby pravá tvář byla nakonec výraznější, těma očima se každý po svém podívali na svět kolem sebe. Obrazy zachycují přízračné prostředí ghetta a lidí v něm, lidí žijících v bídě a utrpení. V obrazech Otty Ungara nalézáme otřesné svědectví a také umělecky nejvýraznější malířský obraz. Umělecká světynost autorova projevu se neoslabuje, pouze síla prožitku je zde znásobena a přenášena do dramaticky strhujících rysů. I cesta obrazů na místa, kam patří, na stěny galerií a bytů, byla dramatická. Největší část jich byla vykopána na dvoře kasáren v Terežině teprve v roce 1946.

Katalog výstavy zatím zahrnuje 148 samostatných prací, z nichž největší část tvoří umělecká tvorba z Terežina. Patří sem drobné kresby a studie, ale také 50 velkých kvašů a akvarelů. Vystavená díla z předválečného období poskytují možnost konfrontace, sledování uměleckého a osobního vývoje autorova i toho, jak na vyhraněnou tvůrčí osobnost zapůsobilo nenormální ovzduší života v ghettu.

Doklady o životě vězňů

Muzejní sbírky
Památníku Terezín

Jedním ze specifických úseků poslání a činnosti terezínského Památníku je vytvoření, doplňování, ochrana a na ně navazující využití fondu muzejních sbírkových předmětů koncentračnické a vězeňské provenience. Dnes tento fond obsahuje několik set jednotlivých položek, zpracovaných a evidovaných podle zásad a směrnic platných v československém muzejnictví a nadále je doplňován novými přírůstky. V Památníku Terezín jsou tak shromažďovány se snahou po maximálně možné kompletnosti cenné hmotné doklady o životě politických vězňů v letech 1939 — 1945.

Podněty k vybudování fondu je třeba hledat v prvních poválečných letech. Představuje je několik následných událostí: především hned po ukončení války, v létě roku 1945, kdy se vraceli z koncentračních táborů a věznic osvobození čeští vězni, přivázeli s sebou z míst svého věznění předměty (někdy i listinný materiál) připomínající jim hrůzu a utrpení těchto míst i sílu vzájemné podpory vězeňského kolektivu. Tak např. z koncentračního tábora Mauthausen přivezli čeští vězni i části zařízení tábora, o celkové váze několika tun. Doma pak vyvstala otázka, jak s těmito věcmi naložit a jakým způsobem s nimi seznámit co nejširší veřejnost. Tak byla v r. 1947 uspořádána výstava „Obětí nacismu“ v Praze ve Vojenském historickém ústavu. Z iniciativy Vojenského historického ústavu a Svazu osvobozených politických vězňů, ve spolupráci s ministerstvem informací a ministerstvem vnitra byla v roce 1948 vybudována na Malé pevnosti Terezín trvalá muzejní expozice „Muzeum útisku českého a slovenského národa“, kde bylo použito materiálů, shromážděných na výstavě. Současně byl začátkem r. 1948 vypracován ve Vojenském historickém ústavu návrh na zřízení mezinárodního „Ústavu dějin nacismu a fašismu“ v Terezíně, počítající s účastí národních a mezinárodních organizací bývalých vězňů a zahrnující v programu ústavu „... systematický sběr všeho dokumentačního materiálu (obrazového, listinného, věcného, ve fotografiích, pokud se jedná o unikáty), sběr veškeré literatury...“ Tento návrh byl v podstatě reakcí a odpovědí na prohlášení prezidenta republiky dr. Beneše. Při návštěvě výstavy Obětí nacismu dne 28. června 1947 dr. Beneš vyjádřil názor, že „... by se takové muzeum mělo za-

chovat, abychom veškerý materiál měli pohromadě. Co jste uložili na zdejší výstavě, mělo by být zachováno definitivně nejen pro paměť budoucím, ale jako materiál pro skutečnou a rádnou politickou obranu pro budoucnost, která s naprostou určitostí přijde. Podstatnou činností politiky je předvídat pro budoucnost a zachování sbírek této výstavy bude částí této předvídatosti.“

Politický vývoj zneemožnil uskutečnit návrh na zřízení mezinárodního ústavu, na Malé pevnosti Terezín vznikla pouze národní instituce, Památník národního utrpení. V souladu s původním záměrem předal VHÚ do Terezína sbírkové předměty z výstavy Oběti nacismu. Malá pevnost Terezín se sice zároveň stala národním kulturním památkou, ovšem v památkové péči a ochraně objektů, v péči o archivní a muzejní sbírkový fond nebylo vykonáno téměř nic. K mnoha sbírkovým předmětům chybí dnes jakékoliv provenienční údaje, které tehdy bylo možno ještě zjišťit, mnoho dokumentů bylo ztraceno a zničeno.

V inventární knize muzejních sbírkových předmětů začínají první zápisy teprve v červenci 1960, z osobní iniciativy a popudu tehdejšího archiváře a muzejníka PNU v jedné osobě, J. Fialy. Od roku 1960 je už evidence vedena nepřetržitě. Je zaměřena nejdříve na podchycení a zpracování předmětů z místních zdrojů (předaných a na Malé pevnosti přímo nalezených). Teprve v posledních dvou letech převažují přírůstky ze širší sběrné oblasti.

Vývoj stavu zpracování sbírek od r. 1960 byl následující:

rok 1960 — 1964	počet přírůstkových čísel
1965	429 položek
1966	274 položek
1967	97 položek
1968	4 položky
1969 do 30. 6.	788 položek
celkem	746 položek
	2.338 položek

Sbírkové předměty jsou dnes, kromě ojedinelých nálezů, získávány od bývalých vězňů či pamětníků. Vztahují se nejen k policejní věznicí na Malé pevnosti, ghettu Terezín a pobočnému koncentračnímu táboru Richard v Litoměřicích, ale i ke koncentračním

táborům a věznicím na našem a mimo naše území, kterými čeští vězni během války prošli. Lokalita se pochopitelně přesně sleduje, pokud je to možné, a uvádí v příslušných dokladech.

Muzejní sbírkový fond rozdělujeme pro přehlednost do několika skupin předmětů podle jejich významu a účelu:

A. Osobní vybavení vězňů (oděv, příkrývky, jídelní nádobí, potraviny, hygienické prostředky.)

B. Pracovní nástroje a výrobky z vězeňských dílen (tj. předměty týkající se pracovního nasazení).

C. Předměty zhotovené vězni (mimo rámec pracovního nasazení a obvykle tajně: jídelní nádobí, věci osobní potřeby, zbraně, upomínkové předměty, karty, hry, aj.), tzv. samodělků.

D. Kresby vězňů (malované jednak na požadavek dozorců, jednak z vlastního zájmu vězně).

E. Léky a lékařské zařízení.

F. Materiály úřední správní povahy (informativní a výstražné tabule, razítka, vložky, plány a nákresy, zařízení kancelářů).

G. Mučicí nástroje (pouta, okovy, obušky, dŕtky, popravčí nástroje).

H. Výstroj a výstroj dozorců (uniformy, zbraně, lidské kůže).

CH. Odboj za II. světové války (technické zařízení, letáky — jedná se o materiály, vězňů se ke skupinám, u nichž sledujeme i věznění).

Další skupiny pak tvoří poválečné výtvarné a literární práce s koncentračníckou a protiválečnou tematikou, upomínkové předměty, pamětní medaile a odznaky aj.

Při dalším doplňování sbírkového fondu se klade důraz na zachycení provenienčních údajů u každého předmětu (lokalita, autor nebo výrobce, důvod a způsob používání apod.) a sbírky se pokud možno kompletují. Nedostatečně je zatím zachycena strava vězňů, vězeňské oblečení z Malé pevnosti a celkové úsek terezínského ghetta. Ve sbírkách převažují mučicí nástroje, předměty zhotovené vězni (zvláště upomínkové předměty, zachované hojně proto, že byly tajně posílány rodinám).

Důležitou a zajímavou částí muzejních sbírek jsou kresby vězňů. Mají pro nás především cenu dokumentární, v mnoha případech i hodnotu výtvarnou. Jejich význam je

dán ve dvou rovinách: jednak jsou dokumentem, zobrazujícím prostředí, které dnes neexistuje v této původní podobě (a které také nebylo jinak obrazově zachyceno — fotografií, filmem); jednak jsou projevem nutnosti a potřeby vyjádření vězně — umělce. Kresby vězňů z nejrůznějších táborů a věznic jsou již ve sbírkách Památníku bohatě zastoupeny, podařilo se získat i několik větších souborů jednoho autora. V doplňování této části sbírek se bude i nadále pokračovat, zejména u Malé pevnosti a ghetta Terezín chceme podchytit osudy a práce pokud možno všech vězňených malířů a kreslířů.

Ve svém souboru představují hmotné doklady o životě vězňů, fixaci skutečností a událostí, které se odehrály v podmínkách a prostředí mezní situace lidského života, násilně sníženého do nejprimitivnějších forem a dnes značně vzdáleného běžným možnostem našeho pochopení a zkušeností. Tím je také dána hodnota a význam muzejních sbírek Památníku Terezín, ať již budou vytěženy jako jeden z pramenů historického bádání a zpracování problematiky nacistické represe za II. světové války, či využity jako prostředek kulturně-výchovné práce při budování expozic, pořádání výstav apod.

Marie Křížková

Otto Ungar: Pfl. ständt (1944)

Nový pramen k dějinám terezínského ghetta

M i r o s l a v K r y l

Úkol tohoto článku je především informativní; pokusím se zde podat zasvěcenější zprávu o novém nálezu autentického pramene z doby okupace a o prvních výsledcích jeho výzkumu.

Deník, nalezený v Terezíně 14. února 1967, se skládá ze čtyř zcela samostatných částí, takže lze hovořit i o nálezu terезínských deníčků. Tvoří je 3 zápisníky a 59 volných kartiček.

Uvedeného dne našel zedník V. Krása v podlaží domu č. 15 na dnešní Gottwaldově ulici v Terezíně odřenu dámskou koženou kabelku. V ní objevil dokumenty, tvořící tzv. nález terезínských deníčků. K objevení došlo při stavebních adaptačních pracích v domě, který v plánu bývalého ghetta vyhledáme jako L 223 (blok E IIb, křižovatka „ulic“ L 2 a Q 5).

Nález byl předán Památníku Terezín, ovšem bez nálezové zprávy, která byla vyhotovena až mnohem později.

Všimněme si nyní ve stručnosti popisu textu a utřídění nálezů. První část textu se nachází v běžném protektorátním diáři na rok 1942. První záznam, psaný hebrejským písmem, nacházíme pod vytištěným datem „1. ledna 1942 — čtvrtek“ a zápisky pak pokračují každý den roku 1942. Vzniklo tak 365 přesně datovaných záznamů, odpovídajících počtu dní tohoto roku; kromě nich diář obsahuje ještě další nedatované poznámky téhož autora. Text je od neděle do pátku hebrejský (psaný moderní hebrejštinou — ivrit), sobotní zápisy jsou s jedinou výjimkou psány česky.

Druhá část textu obsahuje kartičky, které zřejmě vznikly rozřezáním rýsovacího papíru. Jsou popsány většinou jen po jedné straně a text je opět hebrejský a český, podle stejného klíče jako v první části deníku. Datace je neúplná, je uveden pouze den, resp. jeho český název, a číslice označující pořadí dne v měsíci. Kartičky jsou takto očíslovány ve dvou skupinách, a to od 1 do 31 a od 1 do 28. Poněvadž text obsahově navazuje na předchozí zápisník, je zřejmé, že jde o zápisky z ledna a února 1943.

Zbývající dvě části nálezu tvoří zápisky, které autor zcela nepopsal, poněvadž od března 1944 si vedl souběžně vlastně deníky dva.

Třetí část nálezu — budeme označovat jako text III — tvoří poznámkový notes, v jehož záložce při zadní straně obalu se dochovaly další věci: kousek rozbitého kapesního zrcátka a značně zežloutlý list papíru, obsahující fyzikální nákresy. Podle odborného posudku jde o schéma automatického telefonu, které — jak vyplývá z dalšího — nemá žádnou souvislost s autorem deníku, vězňem terezínského koncentračního tábora (ghetta). Ten zápisník patrně od někoho dostal a ušetřil nejen tyto věci, ale i cizí poznámky, které v notesu nacházíme.

Text III je opět hebrejsko-český. První hebrejský zápis — s českou datací „1. březen 1943“ — tvoří začátek tohoto deníku, který už je psán po způsobu hebrejských textů (datum přečteme, jestliže zápisník otočíme o 180° a postupujeme „odzadu“). Sobotní české záznamy definitivně končí 17. 7. 1943 a text pak pokračuje až do 10. 9. 1944 pouze hebrejsky. Datace všech záznamů je úplná, s výjimkou dvou písáckých omylů, které lze snadno rozpoznat; autor v tomto deníku upustil od každodenních záznamů a je možno říci, že s přibývajícím časem jsou záznamy řídkší, i když někdy obsáhlejší než v textech I nebo II.

Poslední část nálezu — text IV — tvoří zápisník, který byl vyroben amatérským způsobem a pravděpodobně vznikl na autorovu „objednávku“ v kartonážních dílnách v terezínském táboře.*) Na vnější úpravě si autor dal zvlášť záležet: Zápisník věnuje svému dítěti, které se narodilo v Terezíně dne 16. března 1944. Místo dedikace je deník uveden i zakončen hebrejským citátem z Deuteronomia (5. knihy Mojžíšovy), v němž jméno **Dan** je zároveň jménem pisatelova dítěte. Listy zápisníku jsou popsány jen po jedné straně, a to pouze hebrejským textem, a poslední záznam, který zároveň uzavírá celý deník, je z října [pravděpodobně 22.] r. 1944.

Deník z terezínského nálezu je anonymní. V žádné jeho části není ani jeden ze zápisů podepsán; rovněž na deskách ani na předsádce zápisníků není jméno autora ani jeho šifra.

Bylo zřejmé, že základní otázku, kterou je třeba rozřešit, je otázka autorství. Její zkoumání od objevení deníku v únoru 1967 má už svou historii; bylo to pátrání novinářů, kteří se snažili autora zjistit. Je to fakt, který nelze obejít, už proto ne, že toto takřka detektivní pátrání, které nebylo prosto senzačnosti, bylo úspěšné. Proto v tomto článku nejprve zrekapitulují stručný obsah, postup a konečný výsledek této „prehistorie“ vlastního výzkumu.

Série novinářských článků o deníku byla zahájena krátkou zprávou ČTK ze dne 24. 10. 1967, kterou příštího dne přetiskly ústřední deníky Rudé právo, Mladá fronta, Práce, Zemědělské noviny a další. Vlastní pátrání po autorovi, spojené s určitou analýzou českého textu deníku, začínají otiskovat redaktoři **I. M. Jedlička** a **S. Grozová**. První z nich není v podobných pátráních v okupační historii žádným nováčkem: publikoval řadu knih a novinářských a časopiseckých článků a má patrně rozhodující podíl i na výsledcích tohoto pátrání.

Zmínění autoři publikovali od konce října do začátku prosince r. 1967 řadu článků. Znali zčásti český text deníku a z něho si vypisovali jména osob. Zjistili především dvě z nich, totiž oslovení autora deníku „Gondulka“ od pisatelky dopisu — v deníku citovaného —, kterou on nazývá „Bečulka“.

Postupně se seznamovali s obsahem českého textu a zprvu usoudili, že autor deníku znal dobře postavení mladých lidí v Terezíně a že tedy k nim pravděpodobně patřil. Zároveň se snažili zachytit stopu, vedoucí k autorovi, pomocí vypsání jmen. Chtěli nejdříve získat informace od bývalých vězňů terezínského tábora, které hledali

*) To, že zápisník nebyl vyroben v tiskárně, ukázal odborný posudek A. Kuthana z knihařského a konzervátorského odd. Státního archivu v Litoměřicích. Vazba je např. provedena krejčovskou nití, rohy tvrdých obalových desek jsou zpevněny přelepěním barevným papírem a přední i zadní předsádka je pokryta sametovou vrstvou, jaké se obvykle používá v pouzdrařství.

stejným způsobem. Teprve později se sami pokusili ověřit si údaje o autorovi na základě vlastního textu.*)

Jako první vyslovil jméno autora „Gonda Redlich“ ing. J. Vogel, jehož jméno autoři deníku našli. Tento bývalý vězeň terezínského ghetta vyjádřil svou domněnku o autorovi, když ho novináři informovali o jazyku deníku, o obsahu českého textu a jménu **Gondulka**, které patří autorovi. Pak se publicisté obrátili na dr. K. Laguse, bývalého vězně, který se zabývá historickým badáním o dějinách ghetta. Ten upřesnil jméno na **Egon Redlich** a poskytl jim další informace. S. Grozsová a I. M. Jedlička vypátrali příbuzné Egona Redlicha, kteří přežili věznění v nacistických koncentracích, a konfrontovali písmo deníku s písmem Redlichova vysokoškolského indexu z doby jeho právnických studií.**) Egonova švagrová (žena jeho bratra Pavla) jim podala svědectví o jeho životě před válkou, o jeho zájmu o literaturu a práci s mládeží. U ní si prohlédli i další dokumenty, v nichž bylo Egonovo jméno spojeno se jménem Beck. Porovnáním křestního jména „Gerti“ („Bečulka“) — v deníku je tak označena jedna osoba — s údaji v kartotéce a transportních listinách v archivu Rady ŽNO v Praze dospěli k závěru, že „Bečulka“, uváděná v deníku, je Egonova snoubenka a později žena Gertruda Bäcková.***) V rodinném dokumentu (sepsal ho Egonův otec, který se v Terezíně dožil osvobození) je totiž uvedeno u Egona jméno dítěte Petr Beck.****) Autorům článků, které uvádíme pod čarou, se později podařilo seznámit se s překladem části hebrejského textu deníku. Byl to právě ten zápis, v němž autor deníku píše o budoucím narození svého dítěte. Tak mohli získaná fakta přímo konfrontovat a v člancích z listopadu 1967 přinést přesnější informace. Později pak uvedli jména dalších svědků (mj. i o Getrudě Bäckové), případně postup a výsledek pátrání parafrázovali. Nejzávažnější pro výzkum deníku je časopisecký závěrečný článek I. M. Jedličky a S. Grozsové, v němž je zrekapitulováno celé pátrání.*****)

Autoři tu poprvé uveřejnili výňatky z českých zápisů a český překlad hebrejského záznamu z 24. 11. 1943. Na rozboru tohoto textu celkem přesvědčivě ukázali, že autor deníku se v Terezíně staral o děti a mládež, že však nebyl jedním z vychovatelů (opatrovníků), ale někým, kdo jim byl nadřízen. Věděli už z dřívějších, že právě takovou úlohu měl v Terezíně Egon Redlich. Je tu obsáhle rekapitulován výsledek pátrání po G. Bäckové, k němuž podnět dal dokument Egonova otce. Její vztah k Egonu Redlichovi ověřili podle totožné pražské adresy z doby před deportací do Terezína.

Článek lze považovat pro řešení otázky autorství za velmi významný. Jeho tón je mnohem věcnější a formulace i uváděná fakta přesnější, než tomu bylo v předcházejících člancích v novinách. Autoři už patrně získali jistý odstup od tématu a časopis jim poskytl více místa pro rozsáhlejší článek s vyšší úrovní.

Přihlédneme-li k tomu, že po autorovi deníku pátrali neodborníci, kteří měli k dispozici jen velmi malou část textu, je výsledek opravdu úspěšný. K jejich tvrzení je ovšem nutno podat další důkazy, a to jak v textu samotném, tak v jeho konfrontaci s prameny a literaturou o dějinách terezínského tábora. Dříve než budeme v takové analýze pokračovat, je třeba se vrátit k vlastní úvaze o autorství a zkoumat je od začátku.

*) Český deník *Anny Frankové?* (podepsáno šifrou imj — grs), *Zemědělské noviny*, (dále jen ZN) 27. 10. 1967.

**) *Jedlička, I. M., Grozsová, S.: Kdo psal terezínské deníčky?* ZN 28. 10. 1967 a *Jedlička I. M., Grozsová, S.: Osud autora terezínských deníčků*, ZN, 30. 10. 1967.

***) *V písemných pramenech se liší hlásková podoba příjmení Gertrudy: Je psáno Baeck, Beck i Bäck. Správná podoba — podle záznamu v matrice — je Bäck.*

****) *Grozsová, S.: Po stopách terezínského rukopisu*, *Práce* 4. 11. 1967. *Jedlička, I. M., Grozsová S.: BG 817, Pravda (Bratislava)* 1. 11. 1967.

*****) *Jedlička, I. M., Grozsová, S.: Po stopách terezínských deníčků*, *Reportér*, roč. II, 1967, č. 24.

Nejprve uvedme, že text deníků I — IV psal jeden autor. Dokazuje to kromě integrity obsahu i skutečnost, že byly uloženy společně na jednom místě a že tvoří společný nález. Po stránce chronologické tvoří jednotlivé části souvislou řadu. Jak jsem uvedl již dříve, byl celý nález objeven v jednom domě v Terezíně. Již z letmého posouzení nejstarší části deníku (I) a s přihlédnutím k dataci jednotlivých záznamů v tomto textu lze potvrdit, že autorem deníku je vězeň terezínského ghetta; ostatně důkazem toho je i hebrejský text deníku. Citujme pro ilustraci český sobotní zápis ze 3. 1. 1942 (třetí denní záznam v deníku vůbec):

Sobota je vyhrazena týdennímu přehledu. Vše, co zde píš, bude snad jednou srovnáno. Vše má jeden účel: dát jednou Bečulce, které nemohu psát, poznat, co jsem zde prodělal a zažil.

Nový rok: žena s nemocným mužem — ivrit...

3. leden znovu spála, děti nespějí do Drážďanských kasáren, květiny na hrobě žida, který zemřel, sepe — „skepse“.

První zápis, v němž je přímo jmenován Terezín, je hebrejský a je datován 4. 1. 1942.

[...] Slyšel jsem strašnou zprávu. Z Terezína pojedje transport do Rigy. Debatovali jsme dlouho, jestli již nepřišel okamžik říci „Dost!“]

Vést si takový deníček bylo pro vězně nebezpečné. Jeho objevení by nepochybně mělo pro autora okamžitě tragické následky. To je jistě nejzávažnější důvod, proč je deník anonymní. Vedle této skutečnosti je tu rovněž prostý důvod, vyplývající ze samé podstaty tohoto literárního útvaru: Člověk píše své soukromé záznamy pro sebe, případně pro své nejbližší a nepotřebuje se tedy pod ně podepisovat. A tento cíl — vést si osobní, soukromé záznamy — si autor klade hned na začátku deníku, i když se od něho v dalších zápisech někdy více, někdy méně odchyluje. **Postupně však zápisky dostávají platnost obecnější výpovědi a svědectví, i když jim autor vtiskuje ráz své osobnosti a svého pohledu na „ghetto“.** Ani potom nejsou soukromé a intimní záznamy opuštěny, naopak procházejí celým deníkem a vrcholí jeho zcela zvláštní částí, zaměřenou jen introvertně [text IV].

Odpověď na otázku, kdo z terezínských vězňů deník psal, nejen zpřesní tento historický pramen, ale je důležitá i pro pochopení celého textu. Z něho samého vyplývá, že autor přišel do Terezína před 1. lednem 1942. O tom, co pisatel deníku v terezínském táboře dělal a jaké postavení zaujímal, se dozvíme ze zápisu z neděle 4. 1. 1942:

Byl jsem donucen zakázat návštěvy dětí v domově žen. Nový případ spály (...) jedno dítě mě prosilo o povolení k návštěvě svého otce.

[Proložil M. K.]**

Dne 7. 1. 1942 [vč středu] píše:

Zádal jsem; aby děti byly z transportu vyjmuty, a podařilo se mi také dosáhnout toho, že děti nepojedou...

[Proložil M. K.]**

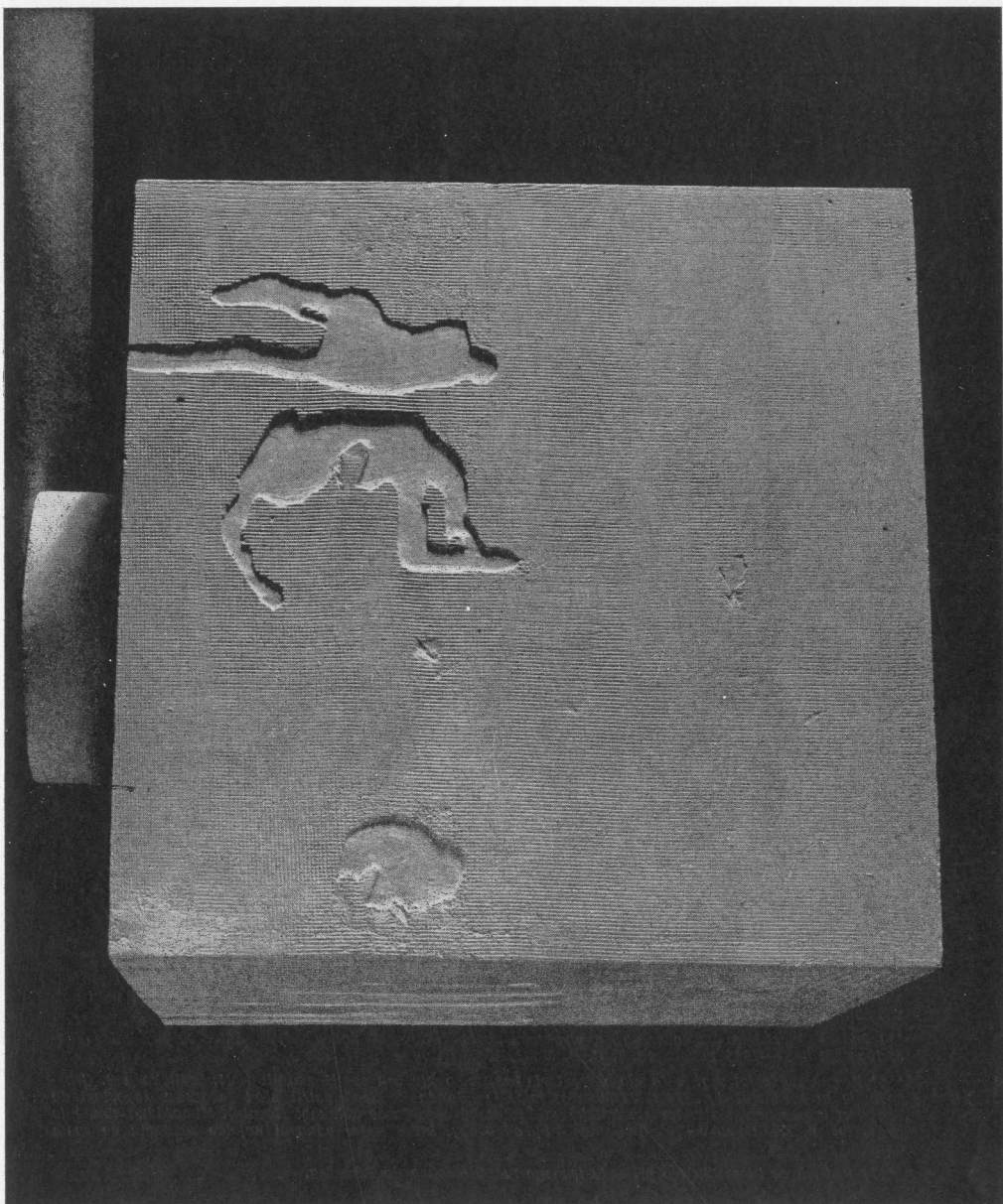
Je to tedy někdo, kdo se v Terezíně staral o děti, kdo s nimi pracoval. Z dalších zápisů je zřejmé, že pisatel měl na starosti nejen děti, ale i vychovatele, kteří o děti pečovali.

V dětském pokoji se ztratil margarín. Madrichim navrhli snížit porce (...) Nesouhlasil jsem. Zítra budu ostře mluvit o této záležitosti. Musel jsem odevzdat seznam dětí (...)**

*) Český překlad citovaného hebrejského textu deníku je dílem H. Lionové, která jej též opatřila hebrejskými a judaistickými vysvětlivkami. Za další odbornou pomoc jsem zavázán dr. B. Noskovi, hebrejistovi ze St. židovského kostela v Praze. - Transport do Rigy, o němž zde autor píše, byl první z transportů z Terezína do vyhlazovacích táborů na východě.

**) Eufemistickým výrazem „domov žen“ označuje autor v tomto hebrejském zápise kasárna, v nichž byly umístěny ženy.

***) Madrichim je pluár od hebrejského slova „madrich“, které v překladu do češtiny znamená vychovatel, opatrovník. (mládeže). V tomto významu se ho v Terezíně také užívalo.

Budu muset rozšířit svůj úřad, protože zde za několik dní bude asi 900 dětí do 10 let.

(27. 1. 1942 — úterý, hebrej. záp., proložil M. K.)

(...) Mluvil jsem s Leem (Janowitzem). Řekl jsem mu, že nemohu nést déle sám odpovědnost, že chci, aby Fr(edy Hirsch) přešel do vedení mého úřadu (...)

25. 2. 1942 — středa; proložil a doplnil M. K.)*

Podobných záznamů je v deníku mnoho. Zejména v textech I, II naprosto převládá významová rovina, která tvoří jakousi kroniku péče o děti a mládež v terezínském táboře. Ale pro celý deník platí, že nejpodrobnější záznamy jsou právě o dětech, matkách, vychovatelích a dětských ubikacích. Téměř ze všech je zřejmé, že autor deníku měl na starosti celou organizaci, tedy celé oddělení (které v hebrejském textu nazývá „misrat“, t. j. úřad) péče o děti, oficiálně nazývané „Jugendfürsorge“. Toto oddělení patřilo k tzv. samosprávě tábora. **)

Ani později se postavení autora deníku nemění, zůstává na svém místě až do doby, kdy je deportován z Terezína. Poslední datovaný zápis v deníku pochází z 10. 9. 1944 a svědčí o tom, že autor do poslední chvíle vedl péči o děti, a řídil práci vychovatelů a odpovídal za ni.

Smyslem rozboru těchto ukázek textu deníku a jeho konfrontace s literaturou o dějinách terezínského ghetta (uvádím zde samozřejmě jen ukázkou této analýzy) bylo dokázat, že autorem deníku je člověk, který stál v čele této tzv. sociální péče o děti („Jugendfürsorge“).

Ponežadř v literatuře o dějinách terezínského ghetta a v písemných pramenech k nim je doloženo, že vedoucím „Jugendfürsorge“ v Terezíně byl Egon Redlich, je tedy naprosto nepochybné, že autorem deníku, nalezeného v Terezíně 14. 2. 1967, je právě on. Ověřil jsem tak výsledek, k němuž došli při svém typicky novinářském způsobu pátrání I. M. Jedlička a S. Groszová. Závěr o autorství deníku potvrdili pamětníci (bývalí vězňové), kteří znali E. Redlicha, jeho práci, osobní vlastnosti, světový názor. ***) Lze tedy hovořit o deníku, nalezeném v Terezíně r. 1967, jako o „deníku Egona Redlicha.

Autorství deníku potvrdil i rejstřík osobních vlastních jmen nebo jejich zkratk, které se v deníku nacházejí. Najdeme tam dva doklady jména „Gonda“, jeden doklad, v němž autor deníku figuruje pod deminutivem „Gondulka“ a konečně i jednu — i když jedinou — korelaci „redlich — Redlich“:

Přijel(a) Olomoc. Nadávají na bratra. „Ehrlich währt am längsten, redlich bleib.“ Je mi smutno (...) (27. 6. 1942 - sobota)****)

Domnívám se, že tohoto německého přísloví užil autor záměrně a že tu ztožnil své příjmení s významem „poctivý, čestný.“ Po celou dobu, kdy můžeme sledovat v deníku jeho život a jednání v Terezíně, uvažuje totiž ve svých rozhodnutích vždy pod zorným úhlem vlastních mravních kvalit.

*) Jde o dr. Lea Janowitz, který až do své deportace do Osvětimi (září 1943) patřil k předním představitelům terezínské Rady starších. — Fredy, vlastním jménem Aljred Hirsch, byl v Terezíně snad nejznámějším vychovatelem dětí a později se stal zástupcem vedoucího „Jugendfürsorge.“

***) Podrobné schéma „samosprávy“ a strukturu „Jugendfürsorge“ podává H. G. Adler ve své knize *The Resienstadt 1941—1945* (Tübingen, J. C. B. Mohr, 1966, II. vydání, str. 224 n, 238.).

****) Kromě svědectví ing. J. Vogela a dr. Karla Laguse, o kterých se již zmínili I. M. Jedlička a S. Groszová, je tu svědectví dr. Oty Kleina o tom, že „Gonda Redlich“ patřil před začátkem deportací do Terezína k předním činitelům stonistické mládežnické organizace „Makabi Hacair“. Mimořádně cenné je svědectví p. K. Ronové, jediné dnes žijící osoby, které autor věnoval nejvíce záznamů ve svém deníku.

*****) Redlich se tu zmiňuje o příjezdu transportů z Olomouce do Terezína.

Nepochybnost uvedených výsledků potvrdilo i podrobné genealogické zkoumání, v němž byly prokázány údaje o totožnosti „Bečulky“ s Gertrudou Bäckovou. Údaje z pozůstalosti Egon Redlicha a Gertrudy Bäckové (uložené dnes u p. A. Redlichové) byly ověřeny ve jmenné kartotéce terezínských vězňů, v dochovaných transportních listinách a konečně i v matrikách židovských náboženských obcí v Olomouci a v Brně (matriky jsou dnes uloženy na ONV pro Prahu I).

Autor deníku Egon Redlich se narodil v Olomouci 18. října 1916 jako nejmladší dítě manželů Maxe Redlicha a Heleny, roz. Donáthové. V r. 1935 maturoval na českém reálném gymnasiu v Olomouci a po prázdninách se zapsal na práva na Karlovu universitu. Ta už nedokončil, resp. nemohl dokončit; od r. 1939 žil v Praze a pracoval ve škole pro židovskou mládež, organizovanou v sionistickém hnutí. Dne 4. prosince 1941 odjíždí společně s Fredym Hirschem do Terezína, kde se má v „samosprávném židovském městě“ (ve skutečnosti koncentračním táboře, nazvaném nacisty „Ghetto Theresienstadt“) ujmout péče o děti z transportů, které vzápětí nacisté nařizují. Od 1. ledna 1942 si začíná psát deník, jímž jsem se v této stati zabýval.

Gertruda Bäcková (v deníku jmenovaná „Gerti“, „Gerta“, „Bečulka“) se narodila 3. srpna 1916 v Brně. Pocházela tedy rovněž z Moravy a před válkou byla pravděpodobně učitelkou. V r. 1940 žije s E. Redlichem v Praze, do Terezína je deportována 12. 9. 1942. Brzy nato si E. Redlich poznamenal ve svém deníku svou svatbu s Gertou. (Byl to jeden z terezínských sňatků, které většinou znamenaly formální akt, na němž nacistům nezáleželo, vždyť Židům stejně určili los smrti). Dítě **Dan Petr Bäck**, které se jim v ghettu narodilo, bylo po narození zapsáno na transportní listinu matky a neslo její příjmení. Jemu a matce věnuje autor čtvrtý deníček (na obalu je nalepen proužek papíru ve tvaru písmene G; o dedikaci biblickým citátem jsem už hovořil).

O dalším osudu celé rodiny jsou v kartotéce stručné záznamy, které vypovídají o tragédii, podobné deseti tisícům jiných zmařených lidských životů: 23. 10. 1944 odjel z Terezína do Osvětimi transport Et, v němž byli Egon Redlich (tr. č. 1508), G. Bäcková (1509), Petr Bäck (1510). Poslední záznam z deníku, začínající slovy: „Zítřejeme, synu...“, je tedy pravděpodobně psán 22. 10. 1944, den před smrtí v osvětimských plynových komorách. Po napsání tohoto posledního záznamu autor všechny části deníku pečlivě uschoval a teprve po dvaceti třech letech byly náhodně objeveny.

Závěrem lze říci, že deník je nesporně unikátní písemnou památkou (podivuhodné jsou tři jazykové roviny, hebrejská, česká, německá) i vyprávěcím pramenem k dějinám terezínského ghetta, zejména k již vzpomenuť „Jugendfürsorge“. Poněvadž je především subjektivní výpovědí, svědectvím, zaměřeným mnohdy do nitra autorovy osobnosti, nelze rozhodně přeceňovat místo, jež zaujímá v množství pramenů jiných. Přesto skýtá dosti zajímavých námětů heuristických (k moderní diplomacie), psychologických i sociologických a upřesňuje i některé problémy historické (zejména činnost E. Redlicha samotného jako vedoucího tzv. sociální péče o děti v Terezíně).

Relace o tomto výzkumu však už nebyla úkolem tohoto článku.

Byli jsme 3 lékaři

V O J T Ě C H S A I L E R

Pobyt ve věznici pražského gestapa na Malé pevnosti v Terezíně se stal pro tisíce lidí těžkým, ale nezapomenutelným zážitkem. V první době po osvobození se začala objevovat knižní vydání a vzpomínková zpracování bývalých vězňů, kteří své dojmy a zážitky zachytili bezprostředně po návratu domů. Tehdy také vznikly poznámky poděbradského lékaře dr. Vojtěcha Sailerera. Teprve po více než dvaceti letech napsal knihu, kterou nazval „Byli jsme tři lékaři“.

Doktor Sailer se stal za svého pobytu na Malé pevnosti v r. 1943 lékařem pro vězně („Häftlingsarzt“, jak jej nazývali v přísně vymezeném pojmosloví pro vězně dozorce SS). Lékař se staral o všechny nemocné, v mnoha případech léčil i dozorce a jejich rodiny a měl oproti ostatním vězňům nesrovnatelně větší možnosti svobodného pohybu. Tato informovanost usnadnila autorovi zachytit i různé významné příhody a charakteristické rysy života

v Malé pevnosti. Citlivé zachycení celkové atmosféry, psychologické postřehy z prostředí dozorců a vystižení postojů a reakcí jednotlivců rozšiřují naše představy, umožňují čtenáři vidět konkrétněji a pochopit alespoň částečně. Nechybí však ani úsměv nad okamžikem plným humoru. Snad také větší časový odstup, ale hlavně osobní postoj autora, přispívá k hodnověrnosti knihy. Je lékařsky věcný, bez zakrývání krutostí, ale také bez surového zveličování.

Jestliže si uvědomíme, že život vězňů v koncentračních táborech byl násilnými vnějšími zásahy omezován na uhájení základních předpokladů k přežití, vynikají pak zdravotnické aspekty jako jedny z nejhlavnějších. Specifický přístup vězně - lékaře a jeho svědectví o lékařském zařízení, nejčastějších podobách onemocnění a způsobech jejich léčení jen zvyšují dokumentární hodnotu knihy, z níž přinášíme ukázky.

JÖCKEL, PISÁRNA A PISAŘI

Někteří esdemani se během času v povaze a jednání mění, ale Jöckel zůstává stále stejný. Jen můj názor na něj se během času měnil a lišil od dojmu, který se mi vtiskl, když jsem ho spatřil poprvé, v den našeho příchodu, jak houpavým krokem prošel kolem nás.

Tehdy mi scházely podrobnosti, nevěděl jsem o něm nic, leda, že je to netvor. Teprve časem, hlavně od kamarádů z písárny jsem ho začínal vidět v plné nahotě, jak říkal David, jeho první pisář a můj nejlepší informátor. Pak líčení přátel z písárny, můj postřeh a událost po události mi dokreslily úplný obraz Jöckela.

Zajímavé, jak přijímal do písárny Davida. Sám německý pravopis ovládal přešpatně, ale Davidovi diktoval na zkoušku základnou větu:

„Der Müller mahlt, der Maler malt, beide . . .“ a teď se to nedalo napsat, protože mlynář mele „mahlt“ s „h“, kdežto malíř maluje „malt“ s „l“, i když obě tato slova mají přibližně stejný zvuk, proto David přestal psát. – Na to mu Pind'a poklepal na rameno a Gusta byl přijat (David se jmenuje Augustin).

V krátké době byl Jöckel neobyčejně udiven, když vyběhl Davida k předložení spisů třeba heftlinka Vacka, aby se zjistilo, kde pracuje, kam odešel nebo zdali ještě v lágru je a David mu to bez rozmyšlení řekl zpaměti. To Pind'u překvapilo, zpočátku se musela listina přinést, později se šel Jöckel potají přesvědčit sám, nakonec Davidovi úplně důvěřoval a začal mu vykat.

To už dostal David i klíče od pokladny s uschovanými penězi a šperky heftlinků a teď tu byla vzácná příležitost pro marodku:

David požádal Jöckela o povolení vybírat od přichozích peněžitě příspěvky pro marodku a to mu Pind'a bez mrknutí povolil. Bodejť by ne, nic ho to nestálo a léčení heftlinků měl s krku.

Pro nás a marodku to mělo nedozírný význam, tajný přísun se teď omezoval hlavně na vzácné, těžko dosažitelné léky a byl k celkové měsíční spotřebě nepatrný, to bylo měsíčně i několik tisíc. A kde bychom vzali peníze, když převážně většina neplatila, žili jsme skutečně jen z těch milodarů, vybraných u příchodu. Tam každý rád dal, v oprávněné domněnce, že peníze, které mu odebrali (často i velké obnosy), nikdy už zpátky nedostane.

To byla velká věc ve prospěch celého lágru, vivat gešeftcimir!!! – Taky jediná výhoda Jöckelovy písárny, jinak nikdo nestál o peníze, za které nemůže nic koupit.

Teď nám Jöckel do zdravotnictví příliš nemluví, jen někdy ho popadá rapl, pak to dopadá, jako s tím omitáním zdi: Jednou měl být narychlo vybaven velký transport heftlinků na pracovní nasazení. Čtyři sta heftlinků muselo být schopno nejen transportu, ale i práce.

Ve čtyři odpoledne začali pisáři s přípravou, v šest se dostavil doktor Krönnert a když viděl tu spoušť, byl zničen. „Tohle nesvedu ani za tři dny!“ bránil se Jöckelovi před tak velkým zástupem.

„Člověče,“ křičel na něj Jöckel, „podívej, takhle se to dělá!“

Postoupil před zástup, zavelel: „Hände hoch!“ a osm set paží vyletělo vzhůru, pak „Hände runter!“, osm set pláclo k Pindově spokojenosti na kalhoty.

„Tak vidíte“, obrátil se k bledému dr. Krönnertovi, „takhle se to dělá: všechno zdravé, práce schopné a hotovo; teď jen podpisujte, to snad za hodinu dokážete!“

Když tehdy spadla Jöckelovi ze zdi malta, byl výsledek jeho stavitelské činnosti patrný hned a odnesla to jen malta – výsledek jeho zdravotnické činnosti byl nedozírně horší a svědčit o něm mohou úmrtní listy.

Jednou se Jöckel dozvěděl, že se heftlinci scházejí s příbuznými u bohušovického zubaře. Nevěděl nic přesného a reagoval na to svým cynismem. Neubauer s Rojkou vyřídili heftlinkům jeho rozkaz: ruší se docházení heftlinků k bohušovickému zubaři. Je to zbytečná ztráta času, když má Jöckel sám kleště a ochotně každému heftlinkovi zub vytrhne.

Jöckel dobře věděl, že heftlinky nepřestaly bolet zuby, nikdo se však nepřihlásil.

Jöckel pochází z Offenbachu, kam rád dojíždí, ovšem na černo. V lágru se to však potom rázem uvolní, na gešeftcimře by měli hoši hotové prázdniny, nebýt jedné nebezpečné věci. Jöckl samozřejmě nařídil Schmidtovi, aby byl stále po ruce, často telefonoval šéf pražského gestapa dr. Gerke. Kdovi, jestli Jöckel Schmidta tak špatně znal, ten byl přece lajdák k pohledání. Jak zmizel Jöckl, zmizel i Schmidt, i když byl zástupce velitele a mohl co chvíli čekat telefon z Prahy. Když zmizel, nechal zásuvky otevřené, v nich pohozené dálnopisy, prostě vyletěl jako z kurníku a šup na flám, neboť nějakou štrachandu, jak říkali pisáři, nějakou ženskou měl pořad.

To všechno našim pisářům nevadilo, jenže volala Praha a Davidovi nezbylo, než hlásit se jménem gešeftcimry „Häftling David“. Dr. Gerke sháněl Jöckla nebo alespoň Schmidta, načež David řekl, že jsou „im Gelände irgendwo“.

Tak to vyřizovali Gerke s Davidem: zítra se musí dopravit do Pečkova paláce žid Weiss, který byl minulý týden dopraven s transportem z Pankráce na Malou pevnost.

A teď nastal poprask. David řekl z paměti, že žádný žid Weiss ve stavu heftlinků na Malé pevnosti není, to přivedlo dr. Gerkeho pořádně do varu. Hulákal jak to, že má před sebou transportní listinu a tam pod č. 11 je žid Weiss, ten se musí zítra dopravit do Prahy, že to je důležité.

Žid Weiss zde ve stavu skutečně nebyl. David poslal o své újmě do Prahy dálnopis: „Jude Weiss in kleiner Festung unbekannt“.

Schmidt se vrátil až večer a chytil se za hlavu, jak z toho vybruslit. Chtěl vidět transportní listinu, ale na té pod č. 11 nebyl žid Weiss, nýbrž vězeň Procházka. Porada s Neubauerem, nástup celého transportu z minulého týdne, vyvolávalo se jméno Procházka a hlásil se heftlink. Nebyl to vězeň Procházka, byl to žid Weiss.

„Bylo jasné“, vykládal pak David, „že se chyba nestala u nás. Schmidt odjel s tisícovkou, o kterou mě pumpnul z kasy, se zboulovaným židem a velkou radostí do Prahy. Dobře věděl, že se Gerkemu zavděčí, možná, že objevil i nějaký čachr na pražském gestapu. Největší radost ale měl, že se může ulejt na flám do Prahy, uvidíte, jak bude ráno vyspávat opici.“

Jöckel se vrátil časně zrána a sotva dosedl, David ho o všem informoval. Zatím Schmidt skutečně doma ještě vyspával. Poslali pro něj Radu, ten byl tehdy ještě v písárně. Jak Rada odešel, ozval se telefon a David jej zdvihl. „Prag – dr. Gerke“ předával David sluchátko Jöckelovi. Ten zblednul, chvíli poslouchal a začal se usmívat, řekl, že bude ještě dopoledne v Praze. Mezitím přišel nevyspalý Schmidt, čekal celý schlíplý na pohromu. Naopak. Pinda mu děkoval, že právě dostal z Prahy pochvalu za iniciativní zákrok v případě žida Weissse.

Pisáři neměli nejmenší možnost, jak případ zamaskovat, ani kdyby se jim Weiss svěřil. Taková možnost tu nebyla, dr. Gerke by to nikdy z ruky nepustil, vše by se stejně vyšetřilo. Odesl by to Jöckel se Schmidtem a pisáři ovšem stonásobně. Takhle to byl další stupeň ke zvýšení Jöckelovy důvěry o přesném vedení gešeftcimry.

Však se tam nadělali pisáři sabotáže v jiných směrech až dost; kdyby o ni Pinda věděl, šla by mu hlava kolem. Stejně nebylo nikdy jisto, že naši pisáři doktor Jahoda, Macht, Círus i Rada nepijdou denně k úrazu i s Davidem. Pisáři neměli žádný med a nikdo z nás by s nimi také neměnil. Těm prominentům se věru nemusí závidět, Pinda je nevyzpytatelný.

Jöckel nemohl při své tuposti postrádat dobré pisaře, proto se bránil výzvě pražského gestapa, která žádalo Davidův výslech v Praze. Jöckel by Davida v nejmenším nechránil, kdyby ho nepotřeboval. Nechtěl o něho přijít, proto jim do sluchátka posměšně odpovídal: „Já tady mám lidi pro práci a ne, abych je po vašem výslechu nechal ležet kdoví jak dlouho na marodce. Když ho potřebujete, přijďte si ho vyslechnout do mé kanceláře.“

Byli to asi méně významní komisaři pražského gestapa, druhý den přijeli ne autem, ale na kolech až z Prahy. Na gešeftcimře začali s Davidovým výslechem a Pinda se celou dobu od nich nehnul. Klidně si pokuřoval a sledoval výslech. Komisaři vznesli proti Davidovi obvinění, že se setkal v budapeštském hotelu „Dunapalota“ s polským generálem a měl s ním důvěrné hovory, o čem?

David svou přítomnost v Budapešti potvrdil, jako expert československého lihovarnictví musel často zajíždět do ciziny. V hotelu Dunapalota bydlel, měl porady s maďarskými lihovarníky, prosím, tady jsou jména, kdy a kde, to se dá zjistit. Ale se žádným polským generálem nemluvil, ani takového neviděl a to jméno vůbec neslyšel.

Tím se výslech odbyl. Pinda se jizlivě s gestapáky rozloučil a chechtal se, když lezli na své velocipedy.

Snad ještě více než práce v jeho prospěch mu imponuje říznost a vojenské vystupování, tím jsem to vyhrál u něho já hned při prvním setkání. Významným rysem jeho povahy je posedlost po penězích. Musí mít jistě vysoký plat, pak velké vedlejší příjmy z nedělních komandýrek, v létě nejmíň 50.000 korun na limonádě, jeho družka vede ve své režii eses kantýnu a tam se něco vypije. A přitom se nestydí krást k nákupu svých cigaret peníze heftlinků! Při hoštění se nechá vidět, proto shání koruny kde může.

Osudy lidí, ze kterých nic nemá, jsou mu lhostejny, ty kde může jen přislápné. Pěstuje výhradně ty, ze kterých má prospěch a kteří se ve své činnosti osvědčili.

Můj původní popis jeho vzezření je správný, připomíná blahobytného ředitele cirku. Jenže na první pohled z něj surová krutost jen číší. I když není ošklivý, pohled na něj mi připomíná smršť hrůzy, jeho pohled je bodavý. — Nebojím se ho, ale nemohu nevzpomenout na vše, co jsem viděl, proto před sebou cítím vztyčenou syčící kobru!

Ze je to divné, když je mi zřejmě nakloněn?

Právě proto: já ho totiž živelně, ba šíleně nenávidím!

Až mám obavu, že ho nevykreslím nestranně, ale to není možné, k jeho zhovadilosti se už nemůže přidat věc, které by nebyl schopen, zastavil by se snad jedině před kanibalismem.

Důvod mé nenávisti je samozřejmý: on, jedině on je vinen veškerým utrpením v Malé pevnosti!

Vždyť jsem nevyličil ani setinu jeho krutostí, to není možné, denně se něco špatného přihodí, stále někoho mrzačí, kolik životů zavraždil jen vlastní rukou, kolik svým „Mache ihn fertig“, jak často vidím prchat vyděšené kamarády, vždyť je to jako když se nad hejnem slepic vznáší jestřáb! A když zmizí, jsou ostatní esesmani jako vyměnění.

Druhý důvod mé zášti je právě jeho náklonnost, že ve mně snad vidí arijský typ. Když s ním mluvím, nesnáším jeho rozkročené pohupování, jeho kvákovou řeč. V prudkém pohnutí myslí pomalu rudnu, uvědomí si jeho zrůdnou duši, krev se mi žene do tváří. Vzápětí blednu a ten padouch snad myslí, že mám v jeho přítomnosti trému. — Kdyby tak znal mé myšlenky!

Těch výbuchů své nenávisti se bojím, bohužel se jich nemohu zbavit; někdy se jeho náklonnosti děším, i když vím, že na ni visí osudy všech kolem.

Jöckel je nejsurovější primitiv bez svědomí a mravnosti, ješitný, cynický, vychytralý. Neúprosný krutovládce, despota, který neuhne před žádnou špatností, žádným zlem ani hrůzou, pevně drží v rukou oště celého lágru, ovládá všechny a všechno kolem.

Otázka, proč to dělá má jedině možnou odpověď: Za každou cenu budit dojem nepostradatelnosti v zázemí, které by v něm přišlo o jednoho z nejlepších velitelů koncentračních táborů. Jen takový dojem o něm musí mít jeho představení.

Jeho postranní snaha je vyhnout se frontě, kde se může přijít o život. A o ten se Jöckel bojí.

BREJCHOVA TEORIE O PRACOVNI FIGURE

Druhý den mi vyprávěl Vašek Brejcha zajímavou událost z baukomanda. Soukup sebral čtyři heftlinky, zavedl je do sklepa hernhauzu, aby tam udělali pořádek. Měli především vyprostit ohromné sudy, které byly zaházeny všim možným, že se v tom nikdo nevyznal.

„Vaněk“ řekl Rudolfovi, kterého znal už podle jména, „tyhle sudy odnesete do dílen a pak tu uděláte bezvadnej pořádek, všechen ten neřád tu srovnáte a pak zametete,“ a odešel.

„Tak pojďte, kluci, dáme se do toho bordýlku; páne jo, tady je ale prachu.“

Vyprostili dva sudy, oprášili je a dali se s nimi na cestu k dílnám. Před kantýnou potkali Jöckela se dvěma neznámými esesmany v pěkných uniformách. Vaněk hned křikl: „Achtung!“, ale on to nekřikl, zařval, až se každý lekl. Lekl se i Pind'a a prudce se otočil, kdo to tak huláká.

Když viděl heftlinky se sudy, začal spokojeně svým strašným hlasem kvákat: „Macht weiter, macht weiter!“ a odcházel k vaše.

Hoši byli za chvíli u dílen, Ferda udiveně povídá:

„Rudo, já myslel, že nás Pind'a zabije, když jsi tak zařval . . .“

„Co tě nemá, velitele musíš přece pořádně pozdravit, alespoň ti cizí panáci vidí, že tady má pořádek. Ještě jsem neslyšel, že by něco na achtung odpověděl, nikdy si nás ani nevšimne a dnes nám kvákal macht vajtr.“

„A víte, že je to pravda?“ skočil mu do řeči Brejcha, „něco na tom je, Němci si potpří na vojenské chování a řízně vystupování, to je jasné, Pind'a především. U práce taky, nejhůř jsou na tom kantorři, profesori, doktorři, úředníci a všichni, co nepracují rukama. Neumějí se k práci ani pořádně postavit, dělají k tomu špatnou figuru. To může esesáky vzít čert; viděl jsem jednoho heftlinka, byl to zrovna profesor, ten nabíral uhlí lopatou z prostředka haldy, místo aby to bral pěkně od podlahy, no to jste neviděli, jak ho esesák stíral. To se nemusí ani dělat silou, ale musí se k práci udělat pěkná figura, pak nikdo nepozná, že jsi na to le-vák.“ (To byla ta Brejchova teorie o pracovni figurě.)

„Na Němce platí to jejich štram a drzost, na tu mají patent, tak se jim líbí i u druhých. Tak a jdeme, ať máme ten sklep z krku, ale Rudo, silněji už nervi, i když tohle jsme vyhráli, byla to asi nějaká návštěva s Pind'ou.“

Ze sklepa bylo vidět bazén, kde asi brzo začne koupání, valem se oteplovalo. Stále svítilo slunce, blížila se polovina května. Když nesli další sudy, potkali před dílnami Karla Tuzara, vešel s nimi do kůlny.

„Hoši, mám primovní zprávy, to víte, co je na východě, před týdnem tam Rusové prolomili německou frontu u Novorosijska, teď, to pěkně zarovnají a uvidíte, že začnou s ofenzívou. A ráno zase hlásil Londýn, že Anglani provedli největší nálet na Německo a úplně jim rozsekali Duisburg. To asi Adolf vyskakuje, toho bych rád viděl, jak zuří a mele pantem. Tak ahoj, kluci, a bacha, Pind'a tu má nějaké pohlaváry.“

Pracovali ve sklepech a tiše si libovali, jak to Hitler dostává do těla. Ale všechno jde pro nás příliš pomalu, říkali, takhle se domů nedostaneme. Rozpředla se debata, co s nimi zamýšlejí.

„Ferdo,“ říkal tiše Vašek Brejcha, „ty jdeš jistě k soudu a tady Rudolf taky, to jsou případy šité pro soud; já tam taky půjdu, to mi říkali na gestapu. Podívejte, jsme tady už patnáct měsíců a kde je soud? S tím Němci nespíchají. Konečný soud je pak v Berlíně, nebo v Drážďanech, to je úžasná paráda, ale strašný hlad. Když zrovna nedostaneš sekeru, jdeš do káznice, tam je taky hlad. Když si to odsedíš, jdeš stejně pak do koncentráku. Málokdo je . . .“

„No, máucta,“ přerušil ho Vaněk, „nás pěkně těšíš, to nám děláš program na pěkných pár let. Dobrá, budu to mít lepší, když půjdu k soudu, co mi můžou dát, nosil jsem jen dopisy, ať mi dají pár let a z toho budu mít přece už něco odsezeno. A pak koncentrák, říkáš? Človče, to už bude dávnó po válce. No, co mi můžou dát za pár dopisů?“

„S tím koncem války bych moc nespíchal, to si ještě hezky posedíme. Dostaneš pěkných pár let, sekera z toho nebude, tak to máš stejně DéKáVé.“

„Jak to DéKáVé?“
„No, Do konce Války, ty chytráku, to jsi ještě neslyšel? A do konce války tu budeme všichni, to se nedá nic dělat, raději se s tím smířte, to nás zbaví zbytečných starostí.“

BREJCHOVA ANGIŇA

Večery jsou příjemnější, není protivná tma, jak se den prodlužuje v druhé polovině května. I ráno už to je veselejší, když vstáváme, je už plný den.

Vašek Brejcha dostal večer třesavku, ráno už byl lepší, šel tedy do práce. Tam se to zase zhoršilo, proto šel před poledním apelem na marodku. Jarka ho vyšetřoval, podíval se mu do krku a říkal, že má angínu. Vzal mu teploměr z podpaží a povídá, aby si šel lehnout, že má skoro čtyřicet teploty. Ale Vašek nechtěl, těch pár minut u apelu prý to vydrží.

Apel nastoupil, postupně se hlásily cely, když v tom vešla na dvůr Milada Pixová a šla směrem k lebensmitlu. Několik heftlinků se za ní ohlédlo a bylo zle. Neubauer řval, nechal dopočítat cely, pak poručil celému apelu dřep a předpažit.

„Tak tu budete celou hodinu, já vám dám koukat po holkách!“ a zavolal Buriana, který měl službu.

Hodinu byli v dřepu, Burian chodil s holi a mlátil ty, kteří kolisali nebo se svalili. Vašek Brejcha v horečce, ale neupadl.

Za hodinu šli bez oběda znovu do práce, jedině Vaška ukázal Jarka Neubauerovi a ten ho poslal na celu.

„Vidíš, troubo,“ kázal Tikal, „říkal jsem ti, abys tam nelez – jak je ti, Vašku?“

„Bibě, sotva se držím na nohou!“

„Tak lež, já se přijdu podívat.“

Ještě mu vysvětlil co a jak a Vašek, jak dovrával na celu, padl jako špalek na pryčnu a usnul, jen ho cimerka zul. Zimnice s ním lomcovala celé odpoledne a doktor Tikal, který ho za dvě hodiny navštívil, ho ani nebudil, protože Vašek tvrdě spal.

Vraceli se lidé z práce, vracely se komandýrky, před zavíráním cel přišel znova Tikal a měřil teplotu.

„No tohle, kolegové, pojd'te se podívat! V poledne měl skoro čtyřicet, celou hodinu dřepěl na tom apelu a teď nemá ani osmatřicet. Jak je ti, Vašku?“

„Jsem jako sirka, ale je to mnohem lepší.“

Druhý den ještě prolezel a třetí den šel do práce, že prý už je mu docela dobře. Takhle se stonalo v Malé pevnosti a Vašek byl starý heftlink.

NASTUPUJI SLUŽBU-JAKO LÉKAŘ – VĚZĚŇ

Ještě jedna stavbička vznikla v té době. Jak rostl počet vězňů, docházelo stále víc a víc balíčků a nebylo je kam dávat, když se nevydávaly každý den. Rozšířilo se karkomando, přibyl ještě jeden vozík s dvěma dalšími heftlinky. Jirka Tesař a Zdeněk Zdráhal se dostali ke karkomandu. Na prvním dvoře hned za vstupní branou s nápisem „Arbeit macht frei“ se k vysoké zdi přilepila přízemní budova, která končila na zdi jedničky.

Tak vznikl Paketenraum, balíčkárna, kam balíčky dováží karkomando, tam se ukládají, prohlížejí, vykrádají a konečně se vydávají heftlinkům. Tam si i ženy s vozíkem jezdí pro své poklady.

Velitelem této výnosné pošty je esdeman Fischer, menší, nevzhledný, na pohled trochu přihlouplý a jako představitel ušlechtilé rasy v obličeji tmavohnědý, bronzový jako Indián. Má mezi esdemany zvláštní postavení, nosí totiž zlatý odznak strany NSDAP, má tedy tak trochu ostatní esdemany v hrsti. Ale nenadává, ani nebije, je mlčenlivý, patrně mu stačí ty dobroty, které vykrádají z balíčků. Tak vznikla nová dvě místa na balíčkárně, byl tam určen Rudolf Vaněk a ještě jeden heftlink, ti také dostali nové uniformy. Jsou teď asistenty Fische-

rovými; přítomnost Rudy Vaňka, starého pošťáka a dobrého kamaráda, zaručuje, že zachráním, co se vůbec zachránit dá.

Vašek Brejcha zůstal dále na baukomandě, kde je hlavní osobou. Po odchodu jednoho hefflinka se dostal do kanceláře hoffvaltungu Pepík Staněk, zřejmě se místa v samosprávě mění a dostávají se tam lidé z Kolína a Poděbrad.

Ani já nezůstal dlouho u Schichtovy komandýrky. Jednou večer přišel na čtyřku Hron, abych druhý den nechodil s komandýrkou, ale šel na holchof štípat pařezy. Vic mi neřekl, dozvěděl jsem se to až později.

Pisáři totiž donesli zprávu o spisech, podle kterých má být doktor Tikal propuštěn na svobodu, to byla tedy událost! Hned se sešli starší lidu a uvažovali, kým odcházejícího lékaře nahradit, poslali ještě pro docenta Filipa.

Teprve později jsem se dozvěděl, proč se rozhodli pro mě, když jsme tu byli čtyři lékaři, tři odborníci, Kryšpín chirurg, Filip internista, Rozbořil dětský lékař, já jediný jsem byl praktický lékař. Vzali v úvahu moji znalost němčiny a vojenské vystupování, rozhodli se tedy pro mne, všichni odborníci budou stejně marodce k dispozici. Proto řekli Hronovi, abych zůstal v pevnosti. Doktor Tikal může být propuštěn zítra, taky za týden, možná i vůbec ne.

Zatím jsem tedy nic nevěděl a druhý den jsem štípal na holzhofu pařezy. Ta práce se mi líbila víc, než jezdit s kolečkem po prkně. Nejdřív jsem zarazil těžký klín do pařezu, jenže to bylo, jako když ho blecha štípane. Teprve když jsem vysokými rozmachy tloukl do klínu železnou palicí, jevil už pařez silný nepokoj, začal prskat.

Pracoval jsem už třetí den na tom dříví, když brzy po ránu za mnou přišli, abych šel na marodku.

Tam doktor Tikal jen zářil.

„Tak pojď, Vojto, já ti všechno předám, převlíknu se pěkně do civilu a vypadnu.“ A já byl opravdu překvapen, protože to přede mnou do poslední chvíle tajili.

Nebylo to příliš dlouhé předávání, osm nemocných, které jsem už znal, jménem těch mě uvítal monsignor Tylínek.

„Pěkně tě vítám, Vojtišku, jménem nemocných, budeš na nás hodný, vid’?“

„To se neboj, jistě budete dělat dobrotu, ale monsiñore, já ti tak říkat nebudu, pro mne budeš otec Tylínek, bude to srdečnější.“

Pak jsme procházeli cely, na kterých leželi nemocní, některé už jsem znal a sám určil k neschopnosti. Přitom mluvil doktor Tikal o vážných nedostatcích, především o nemožném počtu lůžek na tak vysoký stav vězňů, je nás tu už skoro dva tisíce. Měl největší strach, abych Pind'u něčím nedopálil, zavřel by mi marodku určitě, jak říkal.

I já se netajil svými obavami, mám trému, nikdo mne tu nezná a vím, co umí Pind'a, třeba mne rovnou vyrazí. Ale i při tak překotném nastoupení své nové služby, jsem v duchu dělal určitý plán, jak musím postupovat. Nejdůležitější krok musím podniknout hned zítra ráno a proto jsem se ptal:

„Jarko, musí se ráno nemocní bezpodmínečně předvádět Neubauerovi? Nešlo by to hlásit jen počet, víš, jako bez toho předvádění?“

„Mohl bys to zkusit, já s tím už začínat nemohl! Když to bude po novotě, snad by to Neubauer povolil. Ale riskuješ výprask a dej pozor na sanici, on umí dát takovou ránu, že přerazil jednomu dolní čelist.“

Začali jsme s předáváním lékárny, byly to magistralitry, předepsané prášky v krabicích, málo běžných specialit, větší množství červeného prontosilu, který tu byl i v injekcích, ampulky morfia a novoponu. Sáčky různých čajů, prsní, močopudný, sanesové lusky. To bylo tak všechno. Léky pro všechny případy tu tedy byly.

„Můžeš psát léky podle svého, podívej, to se píše na tenhle receptní blok, doktor Krönnert ti to podepíše. Dáš recept karkomandu a to ti přivezou v tamhle té bílé bedýnce. Doktor Krönnert, s tím se budeš velmi dobře snášet, před Pind'ou je to stejný chudák jako my, Vojto. Zavolá tě Bien, ten eses saniterák, znáš ho, já mu o tobě vyprávěl, bude to pro tebe velká opora, čekej, že tě zavolá co nejdřív.“

Pak budeš chodit třikrát týdně na ženský dvůr, to je hned vedle Bienovy ordinace. Ženská jsou prima, ale dej pozor, aby tě nenachytala bachařka při přenášení dopisů, ty budeš

nosit v tamhle té krabici, to ti vysvětlí Honza. Tak, děti zlaté, loučení, loučení."

Všichni se shlukli kolem Jarky, líbali ho a plakali. Jarka odešel na kamr se převléknout, v civilu už se nesmí vracet.

Marodka osaměla, přehlédl jsem znova nemocné a odešel jsem klusem na kamr vybrat si novou uniformu.

U okna se seskupili chodící nemocní a s Tylinkem se dívali na lipovou alej, kudy za chvíli měl vyjít doktor Tikal. Bylo sotva devět hodin, když jsem se vrátil z kamru a díval se oknem s ostatními. Skutečně, za chvíli se doktor Tikal objevil a rychlým krokem procházel alejí ke splavovým mlýnům. Uprostřed aleje se zastavil, sehnul se, položil své zavazadlo na zem a jakoby si zavazoval tkanici u bot.

Otec Tylinek se dal do smíchu:

"To je ale kujón, ten Jarka, koukejte, vsadil se se mnou, že po cestě vystrčí na Malou pevnost zadnici!"

Na marodku přišel Hron s dvěma staršími heftlinky ze samosprávy, kývli na mne a všichni jsme prošli do vedlejšího baderaumu. V koupelně jsme zašli do zadní místnosti, posadili se na dřevěné lavice k oknu, Hron nám nabídl cigaretu a začal mluvit:

"Vojtěchu, budeš tu mít pernou práci, ne snad s marody, s těmi si poradíš sám, ale je to dnes takový mezník, Pinda i bachaři budou nového lékaře sledovat, to si umíš představit. Můžeš tu hodně napravit, ale taky hodně zkazit, proto jsme za tebou zašli. Před bachařem buď na chlapce přísný, víš, jak to myslím. Víš, jak potřebuje Neubauer stále plný stav lidí na práci, v komandýrkách se ráno těžko někdo nahradí, musíš být hrozně opatrný v tom uznávání, ale tím vůbec nechci říkat, abys nechal lidi běhat v horečkách, to opravdu ne, ale budeš se v tom muset proplétat jako had."

"Přátelé, tohle já znám, doma nemocenská taky křičí a továrny ještě víc, že je vysoký stav nemocných. Ale nechte to na mne, já už to zařídím. Zdraví utrpět nesmí a pořádek už si zjednám. Jen aby mi do toho nepřišlo hromadné onemocnění, to by bylo tedy peklo."

"Buď tvrdý, i bachaře drž pěkně od těla," říkal druhý, "dá se s nimi lecos svést, ty mluvíš dobře německy, můžeš jim všechno vysvětlit. Neboj se jich, to víš, že ti budeme pomáhat."

Z celého hovoru mi bylo jasné, že musím začít jinak, bezpodmínečně tak, jak jsme to my, lékaři, už dávno hodnotili. Nebyl to rozkaz, rozhodl jsem se svobodnou vůlí. Ale milé mi to nebylo.

Když odešli za svou práci, přisedl jsem si u okna k otci Tylinkovi.

"Poslechni, otče, musel tady každý lékař běhat klusem jako Jarka?"

"No, Vojtišku, byl tady už za mne jeden lékař a ten neklusal," povídá zamyšleně otec, "byl to doktor Nedvěd. Ten chodil docela pomalu a nikdo ho nepozastavil. Byl to báječný člověk, ale poslali ho do Osvětíma a mám takové tušení, že už je, chudák, po smrti."

"Tak co by se stalo, kdybych hned zpočátku chodil krokem?"

"Já bych to na tvém místě zkusil, Vojtišku, bachaři ti ani nic neřeknou, zkus to, nejhůř bude s Pindou, ale možná, že to tím u něj vyhraješ."

Zašel jsem do koupelny, kde jsem si důkladně vydrhnul ruce pod vodovodem, mezitím mi hráli vodu na marodce, tak jsem je znova myl v horké vodě, nakonec jsem je koupal v sublimátu. Dlouho jsem si prohlížel nástroje a léky, pak jsem zevrubně přešetřil dva nemocné, když přiběhl heftlink z kamru, že už mám uniformu přešitou.

Na kamr jsem ještě klusal, ale nazpátek jsem už šel klidným krokem a když jsem přišel na marodku, se smíchem jsem hlásil:

"Vážení a milí marodi, heftlinksarct Sailer meldet sich an!"

Hrnuli se ke mně, plácali mě po zádech a říkali, že mi to sekne. (Bodejť by ne, myslím si, šaty dělají člověka.)

Vzal jsem si bílý plášť a začal jsem dávat injekce. Netušil jsem, jak mi to připadne těžké, raději jsem se omlouval:

"Hoši, já mám ruce jako olovo, tu stříkačku snad ani v rukou neudržím, připadám si jako kůň mezi porculánem. Kdybych tě nějak pitomě píchnul, musíš odpustit, já se to zase brzy naučím."

Skutečně, po těžké práci jsem byl hrozně nemotorný, nebylo divu, před chvílí těžké kladio, po kterém ruce brní a teď něžnou stříkačku, byl v tom přece jen rozdíl.

Přišel známý pisář z gešftcimry, že mám jít k dětem bachačky Schmidtové. Ptal jsem se, kde tam v hernhauzu bydlí Schmidtovi, vzal jsem si úhlednou koženou kabelu, v ní teploměr, čelní reflektor, ušní zrcátka, několik dřevěných lopatek a v druhé přihradě tonometr a fonendoskop. Místo zadem jsem šel kolem vachy, abych přišel do hernhauzu předem.

Před vachou stál Maloth, strhl jsem na pozdrav čapku, ale Maloth už řval:

„Warum läufst du nicht, was ist das für eine Schweinerei?“

Srazil jsem podpatky:

„Pane komandante, jsem volán k dětem paní Schmidtové, kdybych utíkal, byl bych udýchán a děti bych vyšetřovat nemohl.“

Maloth zuřil, ale Schmidt byl jeho představený, tak jen vztekle křikl:

„Hau ab!“ a já bez úrazu krokem odcházel. Tohle jsem vyhrál, ale věděl, jsem, že ode dneška si mne Maloth, nemožně domyšlivý a nafoukaný hejsek dobře zapamatuje.

U dětí nebylo nic zvláštního, napsal jsem do lékárny nějaký sirup proti kašli a když jsem se vracel, ohlásil jsem se Neubauerovi před správou prvního dvora. Za Neubauerem stál Staněk, dělal všelijaké grimasy a já div nevyprskl smíchem.

Také tohle setkání dobře dopadlo, ale co bude ráno, až se tam objevím bez nemocných, to na mně leželo jako hrozivý temný mrak. Byl jsem rozhodnut přijít ráno před apelem sám a hlásit Neubauerovi jenom počet nemocných. Rozhodl jsem se pevně, ať už se stane cokoliv, že je to zásadní věc, která se musí provést hned, při prvním hlášení nebo už nikdy. Hořká pilulka!

Bylo tu příliš mnoho dojmů po dosavadní tělesné práci, u které se nemuselo přemýšlet. Přišli lidé z práce, Neubauer zahvizdal, cely se řadily, hlásily svůj počet, ale lékař k apelu nechodil.

Dva lehce nemocní, kteří jinak pomáhali na marodce, přinesli oběd. Jeden z nich byl Václavík z Horní Břízy u Plzně. Ten přišel právě na marodku se zuboženou zadnicí od těch odborníků z plzeňského gestapa. Teď už mu bylo dobře, na marodce dělal jídlonoše a pomáhal při ošetřování.

Když jsem ho převazoval, vykládali všichni, co to bylo za bídu, když ho doktor Tikal opevoval. Byl prý to hluboký absces, podle Tikalových slov až pod spodním hýžděovým svalem a když mu Jarka absces otevřel, vyhrnula se neuvěřitelná spousta hnisu. Rána se zhloubí už zřejmě vyplnila, nahoře pěkně granulovala, ale soudil jsem, že bude mít pěkně jizvy, už se tvořilo vráštění.

Odpoledne jsem sešil ránu heftlinkovi z truhlárny, důkladně se pořeзал. Hlavně, že tu byly nejdůležitější nástroje, jehleec, pinsety a několik běžných chirurgických nástrojů, nůžek a skalpelů.

Pak přišly dva úrazy z baukomanda, stále bylo co dělat. Po večerním apelu přišlo hodně lidí na marodku. Po vyšetření jsem dvěma nařídil, aby nevstávali, dokud se na ně nepřijdu podívat. Byli udivení, ale řekl jsem, aby to jen tak provedli.

Rychle jsem zaběhl za Hronem, aby měl nějaké lidi v záloze pro komandýrky, že zatím dva zůstanou doma a jistě ještě někdo ráno přibude.

„Ale Neubauer je jistě všechny doma nenechá,“ namítal Hron.

„Chci něco zkusit, nevím ovšem, jak to dopadne, prosím tě, můžeš to zařídit s těmi náhradníky?“

„Jistě, Vojto, skočím ještě k Vaškovi Břejchovi, ten mi půjčí nějaké lidi z baukomanda, Vašek je hned vedle.“

Neubauer zamykal cely, přijal i ode mne hlášení a zamkl marodku. Václavík s otcem Tylinkem vešli za mnou do koupelny, usedli jsme na lavice a dívali jsme se ven, přitom jsme pokuřovali, otec Tylinek krátkou dýmčíčku.

Z marodky vedly dveře na baderaum, kde je voda, sprchy, večer se tu dá krásně sedávat, ve dne kouřit. Předě dveřmi k marodce je obezděný záchod s větráním na dvůr, žádné šlapky, pěkný splachovací záchod s mísou s dřevěným rámem, úplný přepych.

„Tahle koupelna je stále pro nás otevřená, Vojtišku,“ hovořil otec Tylinek, „jen v sobo-

tu ráno, když se jdou koupat ženy, ji zavírají. Ale ve dveřích je matné sklo, rozeznáš děvčata od bachařky. Tady budeš mít v sobotu službu, některá, než jde do koupelny, se zastaví v kotelně u dveří a ty od nich přijmeš vzkazy pro jejich manžely.

Když odjíždí transport, dávají sem taky hodně lidí, jsou už převlečení do civilu a ty za ně ručíš. Dostaneš klíče od koupelny a pustíš sem ráno naše lidi z kuchyně, ti jim nosívali jídlo, něco teplého. Ale to nebudeš celou noc spát, hoši povídají, neviděl jsem, že by některý spal. Ty rád zpíváš, slyšel jsem, s jakou jsi ráno budival hochy na čtrnáctce, ti z transportu tě jistě uhranou, budeš muset zpívat s nimi.“

„Samozřejmě, zpívat s nimi budu, není snad písnička, abych ji neznal, škoda, kdyby tu tak byla kytara.“

„Je tu kytara, je na kamru a Wachholz o ní už jistě neví, zeptej se Mareše, to sebrali jednoho trampa i s kytarou.“

„Prosím tě, otče, já mám plnou hlavu starostí, nevím, jak to dopadne, možná, že mne odsud rovnou vyrazí, ta kytara mne napadla jen jak jsi mluvil o zpívání. Mám sice příšerný hlas, ale rád zpívám.“

„Nic se neboj, Vojtišku, uvidíš, že to dobře dopadne. Mám tušení, že se ti nic zlého nepřihodí, já se za tebe budu modlit.“

Hovořili jsme do setmění, odběhl jsem ošetřit nemocného, jehož stav se zhoršil, ještě chvíli jsme pak seděli při černé hodině.

Marodka měla devět postelí, široký stůl s ubrusem, dřevěné lavice, vše po délce místnosti přitaženo k venkovnímu oknu. Proti postelím stála u zdi široká skříň s léky a nástroji, před ní velká kama a stojan na pláště. Vpravo od vstupních dveří velký psací stůl pro lékaře, na něm přepychová elektrická lampa se širokým plochým stínítkem z matného žlutého skla. Lékařské lůžko hned vedle psacího stolu pod oknem do dvora. Hodiny tam nebyly, vy-mohl jsem si brzy své náramkové.

Uléhal jsem při zmatených dojmech a úporně jsem myslel na zítřejší ráno.

Mám to s těmi nemocnými vůbec podniknout? Nikdy se to zde tak nedělalo, co když mi opravdu přerazí čelist, tu mi nikdo nespraví a budu nadosmrtní mrzákem. Ale má-li se tu něco zlepšit, tedy jediná možnost – hned! Musím to podniknout, je to zásadní věc, určitě to provedu.

Bylo to usínání s velkým předsevzetím a malou duší.

VYHRAL JSEM PRVNÍ BITVU

Ráno se otevřely cely v pět hodin a já spěchal vyšetřit nemocné, jak jsem jim večer slíbil. První musel zůstat ležet, ranní teplotu měl třicet devět a dvě čárky, byla to škaredá angína, jedna mandle se vyklenovala. Nařídil jsem mu ležet, že ho během dne navštívím. Ale na druhé cele jsem zastihl nemocného už oblečeného, jak se ukázalo, měl málo přes třicet sedm.

„Doktore, je to mnohem lepší, podívej, naše komandýrka jede nákladním autem a v práci mě už hoši zastanou.“

„Dobrá, jeď si tedy a večer přijď na marodku.“

Letěl jsem zpátky na marodku, kam se nahrnulo hodně lidí; u některých měl už Václavik teplotu změřenu, začal jsem ordinovat. Šlo to trochu pomalu, ale konečně to bylo hotovo a nebylo to zlé, přibýli dva práce neschopní, tedy celkem budu hlásit tři, to by ušlo.

Vydal jsem léky, nemocným jsem nařídil, aby si šli honem lehnout na celu a nikam nechodili. Hronovi jsem hlásil tři práce neschopné; dal do komandýrek jiné a byl spokojen.

Před apelem, v době, kdy se obvykle předváděli nemocní, jsem se postavil před hofrvaltung sám, bez nemocných. Heftlinkové, kteří už čekali před celami na signál k apelu, se nemálo podívali, hlavně u kterých leželi na cele nemocní. Kdyby aspoň celý apel nebyl svědkem mé nastávající pohromy!

Neubauer vyšel, díval se překvapeně na mne, ale já už v pozoru hlásil německy:

„Pane komandante, hlásím, že tři heftlinci jsou práce neschopní a leží. Hron vám za ně přidělil jiné, takže počet komandýrek je plný.“

Neubauer se na mne užasle díval. Bez po hnutí na mne upřeně hleděl, mně ta chvíle připadala jako věčnost. Nikdy nezapomenu na ty hrozné vteřiny.

Konečně přerušil ticho krátkým „Gut“ a já jsem odcházel.

Když jsem se vrátil na marodku, klesl jsem vyčerpán na židli, byl bych se dal nejráději do breku. Seskupili se kolem mne, Václavík mne hladil a otec Tylinek mne se slzami v očích políbil.

Neřekl jsem jim o svém úmyslu, ale viděli to, když jsem tam stál bez nemocných oknem a s napětím pozoroval celý výjev. Konečně jsem se uklidnil, vstal a s úsměvem jsem se díval po ostatních.

„Doktore,“ začal Václavík, „jako bys vyhrál velkou bitvu; celou tu dobu tu nadáváme na svinstvo, když rozhodoval Neubauer a ne lékař. Ale stejně musíš být opatrný, víš, jak Neubauer potřebuje lidi a bylo by neštěstím, kdyby se to mělo zase zrušit. Hoši musí být uznáni, všem to taky budeme připomínat.“

„Hoši, hlavně, že to dobře dopadlo, jinak se jako lékař každému nezalíbím, vždycky se najde nějaký rypák, který není spokojen. Ale mně je to jedno, chci tu poctivě pracovat, nic víc. Jen když to mám za sebou, hoši, já jsem celý zpocený. Tak a teď jdu na ženský dvůr a stavím se u Biena.“

To už do mne vjel život.

Honza, druhý heftlink, který pomáhal na marodce, přinesl krabici a když odhrnul obvazy, ukazoval:

„Máš tady tři dopisy, to ti Jarka říkal, jsou zabaleny v gáze, možná, že ti nějaký přidá Bien, ten by byl z domova, tak ho tam přilož; nech tu krabici stát, zatímco budeš ordinovat, děvčata si to už vyberou a zase tam vloží dopisy pro naše hochy. Šmidku ani nenapadne, že něco budeš provádět hned první den, tak se tam pěkně uveď.“

Vzal jsem si svou kabelu a s krabicí pod paží jsem vyšel ven. Volným krokem a když jsem potkal bachaře, strhl jsem čapku na pozdrav, ale ti, když viděli známou lékařskou kabelu, jen kývli. Na eseskrankneviru jsem zastihl Biena, střední štíhlé postavy, příjemného usměvavého obličjeje. Byl v eses uniformě a já se mu obvyklým způsobem začal hlásit. Ale Bien mávl rukou a řekl mi česky:

„Takhle se u mne nesmíš hlásit, to leda, kdyby tu někdo byl, jinak si budeme tykat. Doktor Tikal mi už o tobě vypravoval, jistě budeme dobří přátelé.“

Podalí jsme si ruce a Bien mne vedl do druhé místnosti, která byla prázdná, vytáhl ze stolku dopis a podával mi ho.

„Mám tu dnes jen tenhle jeden, jistě jdeš na ženský dvůr, ukaž tu krabici, dáme ho tam. Já musím rychle do Bohušovic, pak tě zavolám a pohovoříme si, zatím si napiš dopis domů, já ti ho odešlu. Neboj se, všechno půjde dobře, tak nashledanou.“

Mluvil česky s chybami, jak obyčejně Němec mluvívá. Ale vyjadřoval se správně, i když místy musel užít německého slova; mě potěšilo, že česky vůbec mluvil.

Na ženský dvůr mne uvedla Schmidtová, tvářila se služebně, já tedy taky. Ženský dvůr je oproti prvnímu dvoru ve stísněných poměrech a ten dojem ještě zvyšují stromy. Ordinoválo se v nevelké místnosti, vedoucí ženského zdravotnictví byla JUDr. Milada Horáková, dělala všechno lehce, účelně, bez rozpaků; byla dokonale na svém místě.

Výšetřování šlo klidně, nebylo tu těžkých případů, jen jedna starší žena měla vážnější srdeční poruchu. Ženy se usmívaly, já taky, pokud to šlo v přítomnosti Schmidtové, která se stále tvářila kysele.

Ordinace skončila, vzal jsem zase svou krabici s obvazy a do pravé ruky šampaňskou sklenici s močí na vyšetření. Když jsem šel kolem vachy, smál se Schmidt té sklenici s močí.

Na marodce jsem otevřel krabici a pod obvazy jsem vytáhl čtyři dopisy, dva pro manžely těch žen, ty jsem dal Honzovi a Václavíkovi, aby je odevzdali a dva dopisy ven jsem založil, abych je dal Bienovi k odeslání domů.

„Víte, že jsem vůbec nepozoroval, jak to tam ta děvucha pročachovala? Vůbec jsem to neviděl. Rekl jsem jen, aby si z té krabice vzala obvazový materiál, ona že už ví. To je

tedy primovní zařízení. Ta Schmidka, to je ale koza bengálská, čumí, jako by chtěla holky podřezat. Václaviku, vyvař stříkačky, dáme injekce a potom vyšetříme moč, já se jdu podívat na kluky."

U nemocných nebyly žádné obavy, jen angína byla ošklivá, mandle se už pořádně vyklenula, ale teplota klesla, zřejmě se vytvořil absces.

"Odpoledne pro tebe přijdou Honza s Václavikem a odvedou tě na marodku, tady není světlo, musím ti s tím něco udělat."

"Co tě vede, doktore, já tam přece dojdu sám," bránil se.

"To já taky vím, ale musí tě tam dovést, vezmeš si je pořádně kolem krku, jako aby Neubauer viděl, že jsi moc nemocný, tak se do nich pořádně zavěs, oni už vědí co a jak."

Před poledním apelem přišli na marodku dva heftlinci, že prý mají nějakou vyrážku. Svlékli se, na první pohled to vypadalo jako spála. Kůže rudá jako při slunečním úpalu, ale zvláštním způsobem.

ROJKO – BRATŘI HANUŠOVÉ

Rojko je zvláštní esdeman. Spíš menší, než střední postavy, rozložitý, silný, chodí houpatým krokem. V obličejí není ošklivý ani hezký, ale opravdu zvláštní jsou jeho krásné oči, které nevinností jen září. Když sem přišel v dubnu náš transport, poznali jsme ho jako poměrně mírného člověka, který ani neřval, ani netloukl, jen se tak mírně díval. Ale brzy se objevilo, co se skrývá pod jeho nevinným pohledem. Jistě na něho měl vliv Jöckel, ten d'ábel tu ovládá kdekoho, tak se i Rojkovo jednání měnilo pomalu k horšímu, jenže zřejmě sledoval osobní prospěch.

Počínal si tak divně, že se nad tím každý z nás musel pozastavit.

Ted' u něho nebylo zvláštností, že někoho ztloukl, taky řval, zase někdy se projevil velkomyslným, jako s tím vínem pro dárce krve. Ale přece nás děsila jeho klidná sveřepost. Holzhof je prázdný a už jednou, není tomu dávno, si vyhlédl heftlinka a přátelsky mu poplácal po zádech, když mu říkal: „Komm mit, komm mit," a jak si ho vedl kolem krku, vstoupil s ním do samotek. Zanedlouho se odtamtud ozývaly příšerné výkřiky, nelidské skřeky a bylo slyšet i dupání bot na tělo nešťastníka. Večer ho Franta Vrátný odnášel do márnice.

Už Wachholz udupal žida při známém koloseu, Neubauer a Jöckel jakbysmet, zřejmě je to oblíbený zabíjácký způsob těchto vlkodlaků.

Holzhof je blízko marodky sousedí s baderaumem, měli jsme to tedy z první ruky, jako bychom u toho stáli, a k tomu máme stále dveře otevřeny.

Tlak na heftlinky se stále stupňoval, začala se objevovat kolečka s mrtvými, tentokrát i ze staveniště čtvrtého dvora. Hlásili se Neubauerovi mrtví, zase se rozčíloval: „Nur einer?“, a opět se kolečka rozjela k márnici, zase jsme se dívali s doktorem Krönnertem na tiché mrtvolky.

Když vezlo kolečko mrtvého do márnice, muselo projet těsně před oknem marodky a my pak viděli, jak se mrtvá hlava klátí a dře o kolečko, jak se mrtvé ruce vláčejí po zemi a rozdirají o písek.

Kukla zmizel v koncentráku a vystřídala ho nová metla, dva bratři Hanušové. Byli z Českých Budějovic, mluvili plyně česky, snad byli Češi. Ještě docela mladí hoši, takřka kloučkové, hubení, nesilní. Dělalí zase kápy u Kunzeho na příkopu a každým coulem napodobili Kuklu. Jenže měli jinou metodu, vyhlédli si žida, o kterém věděli, že má šperky a zlato. Židé často pronesli zlato, šperky a peníze, věděli, že je budou potřebovat, že jim mohou zachránit i život.

Takového si Hanušové vyhlédli, žádali na něm ty cennosti, že bude ubit, když jim je nevydá. Samozřejmě, že jim je vydal, to kluci věděli a poctivě se rozdělili s Kunzem. Žida stejně později ubili, chudák, ten by musel mít nejmiň poklad z pohádky, aby takové lotry uspokojil, a ne jen několik dukátů. To všechno jsme věděli a hrozně nás ti kluci štvali, inženýr Hanzálek jako vrchní kápo je několikrát spráskal, ale zarazit jsme jim to nemohli, hned by vykřikovali, že jsme židomilové.

Až to jednoho krásného dne prasklo samo. Jak se to vlastně prozradilo, nikdo neví, pravděpodobně to Pinda vytáhl z některého žida při výslechu.

Zkrátka prasklo to a byl děsný poprask. Jöckel sám mlátil kluky Hanušovy před vachou, dával je polévat vodou, znova je mlátil, až nemohli vstávat. Když je nesli v bezvědomí na dunkl, tehdy poprvé celý lágr jásal.

Jak jsme dosud všechny na dunklu těšili, s těma dvěma jsme slovo nepromluvili, ani Franta Vrátný si jich nevšímal, leda peprnou poznámkou.

Myslel jsem, že se nebude nic dít, ale Kunze byl přece jen zatčen; pro Jöckela to byla facka, hrozná ostuda. Stejně se Kunzemu nic nestalo, nějaký čásek pobyl na cele pro son-drheftlinky, tam mu manželka přinášela jídlo a zanedlouho byl přeložen na gestapo do Kladna.

Tím se celá věc vyřešila, ale židé měli přece jen aspoň na chvíli pokoj.

LEČÍM JÖCKELOVI NOHU – AKADEMICKÝ MALÍŘ MATOUŠEK

Jak se střídaly dovolené, odjel i Bien a před odjezdem se loučil:

„Zůstanu pryč tři týdny, sežeňte co nejvíc dopisů, přivezu pak dopisy pro vás. Zítřa odjíždím, ani vás nebudu seznamovat se svým zástupcem, je to hrozný blbec, kdoví, kde toho prezenta sehnali. Tak se tu mějte hezky, těším se na shledanou.“

Několik dní po jeho odjezdu Jöckel nevycházel, Milada říkala, že prý má bolavou nohu.

Den na to mě volal Schmidt:

„Šéf má bolavou nohu,“ říkal na gešeftcimře, „ošetřuje ho ten nový saniterák, co zastupuje Biena, ale k ničemu to nevede. Dal mu nějaké obklady a šéf se může zbláznit bolestí, chce, abyste se mu na to podíval, běžte tam co nejdřív.“

„Hned, pane komandante, ale musím vědět, co mu na to ten saniterák dal.“

„Tak si k němu zaskočte, já ho vyrozumím, pak ale honem k šéfovi – znáte ho!“

V eses ordinaci jsem zastihl staršího saniteráka, ptal jsem se ho, co má podle něho Jöckel za nemoc a co mu na to dává.

„To je flegoma kotniku, dal jsem mu obklad z jodové tinktury a já mám ostrou tinkturu! Dělejte co umíte, nic lepšího mu dát nemůžete.“

O tom obkladu jsem si myslel své cestou k Jöckelovi. Tam jsme se zdravili s Miladou, která mne uvedla do pokoje.

Naskytl se mi nezvyklý pohled; Jöckel seděl u malířského stojanu, měl tam nějaký obrázek jako předlohu a podle něj maloval velký obraz olejovými barvami. Už to bylo skoro hotovo, teď Pinda držel zálibně štětec a důležitě nanášel barvy. Taky se zaklonil, jako by chtěl vidět z větší dálky, nahnul hlavu na stranu a když jsem odkládal svou kabelu, házel po mně očima, jako by chtěl vědět, co říkám jeho umělecké tvorbě.

Jöckelův obraz představoval starce s bílým plnovousem, na hlavě mu seděl kloubouk à la Krakonoš a ten byl brčálově zelený. Oči měl stařec tak vyjevené, jako by Pinda říkal: „Pro pánečka, jak jsi mě to zkurvil?“, div jsem nevyprskl smíchem.

Levou nohu měl Jöckel nataženou na křesle, byla do půli lýtku v obvazu. Ptal jsem se, jak to vzniklo, jak to vypadalo, než ho začal ošetřovat saniták a přitom jsem sňal obvaz. Byl to skutečně obklad jodovou tinkturou. Jöckel vykládal, že to celkem nic nebylo, jen vyrážka, žádný otok, žádné bolesti, jen vyrážka, která se šířila. Byl jsem radostí bez sebe. Jöckel trpěl jistě velkou bolest, o tom jsem nepochyboval, to bylo vidět, jak mu jodová tinktura spálila kůži; vždyť ta hrozně leptá! Po lékařské stránce jsem se zhrozil. Věc byla docela jednoduchá a banální: ekzém, docela obyčejný lišej, který by se spravil zinkovou mastí, nebo resorcinovým obkladem. A ten osel mu dá na tak citlivou vyrážku jako je ekzém jodovou tinkturu a k tomu ještě obklad!

Milada byla zvědáva, když jsem odcházel pro léky, pro spěch jsem jí jen nakázal, aby ohříala vodu.

Když jsem to na marodce vykládal, váleli se smíchy.

„Jodovou tinkturu! Jodovou tinkturu!“ křičel doktor Kryšpín. „Ten blbec, ten vůl, já se z toho zjevím!“

Připravil jsem si mast, avíril C proti spáleninám jsem smíchal s novocainovou mastí proti bolestem, láhev resorcinu, obvazový materiál. „Nejhorší, že to ani nemohu vyložit Miladě, lidičky, mě svrbí jazyk!“

Miladě jsem dal láhev, aby ji ohřála ve vodě, zatím jsem Jöckelovi roztíral mast. Když přinesla Milada horkou láhev, přiložil jsem resorcinový obklad a Miladě poradil, aby jej měla tak po dvou hodinách.

Když jsem se Jöckelovi odhlašoval, byl bych nejraději řekl slova, která jsem tehdy užil při našem prvním setkání:

„Ten pes se musí namazat zase zítra.“

Na chodbě jsem šeptal Miladě: „Přijď odpoledne na lebensmitl, všechno ti povím, je to hrozná práča!“

„Určitě, ahoj Vojto.“

Na marodce byla zvědavost a vyprávění.

„To by nikdo nevěřil,“ filosofoval doktor Kryšpín, „co my na těch Pindových spáleninách vyděláme, nejdřív čuba, teď zas on. A pokaždé to musí dobře dopadnout, není při tom nejmenší riziko. Měl jsi požádat Schmidta o zdravotní bulletin.“

„Ten tu bude jako na koni, uvidíš! Vašku, zajdeme spolu na lebensmitl, objednal jsem tam na odpoledne Miladu, kdybych musel někam odskočit, pozdrž ji tam.“

Odpoledne nám oznámil Schmidt, že Pinda už nemá bolesti, prý to příjemně chladí. To my už věděli od Milady, všechno jsem jí vyložil v klidu, dlouho jsem ji neviděl tak pobavenou. Nakonec říkala, že si Pinda líbuje, coural prý chvíli po pokoji.

„Nemohl se předtím na nohu postavit, musela jsem přinést ten obraz a barvy. Ani nepamatuji, kdy naposled maloval, ten obraz takhle vypadal snad, co jsem k nim přišla. Vojto, to se chtěl před tebou blejsknout, jaký je umělec.“

„To jsem viděl, pozoroval mě, co tomu řeknu.“

„Měl jsi mu to pochválit. Hoši, na celé čáře jste to u něho vyhráli, hrozně na vás trpí, vy už se ho bát nemusíte. Škoda, že už nemůžeme sedět u rádia, tak zítra na shledanou.“

Bohužel, za několik dnů procházel Pinda znovu lágr ve vysokých botách, zato marodka stála u něho o stupínek výš.

Při myšlence na Jöckelovu hnusnou mazanci, u které se tvářil jako skutečný umělec s prostou samozřejmostí, jsem si vzpomněl na jednoho z našich spoluvězňů, akademického malíře Otu Matouška. Ta vzpomínka se sem dobře hodí, i když Matoušek odsud nedávno odešel na Kladno. Přišel do Malé pevnosti krátce před námi s jihočeským transportem a Hron, který ho znal jako legionáře a našeho armádního malíře, ho přidělil do dílen, kde mu Sternkopf zařídil malý ateliér. Vybavil ho olejovými barvami, štětci, kartony a vším potřebným. Mohl tam být celkem v klidu, jenže pro umělce jakým byl Matoušek to nebyl zrovna med, když musel malovat věci na zakázku a hlavně podle Sternkopfových představ. Pravda, Sternkopf jsme měli všichni rádi pro jeho ušlechtilý vztah ke všem heftlinkům, ale když přinesl předlohy různých pohlednic, zatočila se Matouškovi hlava při pomýšlení, že je má ve zvětšení provádět. Byly to vesměs hnusné kýče, asi ve stylu amerických vánočních pohledů s pocukrovanými střechami sněhové pohádky, které mívají nápis Merry Christmas.

Toť se ví, že to Matoušek Sternkopfovi vymlouval, radil mu věci skutečně umělecké, ale v tom byl Sternkopf stejně primitivní tupec jako ti ostatní.

Zatím měl Matoušek ateliér za prádelnou, kde byl tehdy ještě Láďa Filip, který Matouška často navštěvoval s otázkou: „Tak co, mistře, kdy bude vernisáž výstavy?“

Jenže místo vernisáže přišel zakrátko Pinda a projevil se co dokonalejší odborník, Matoušek se pro jistotu držel pár kroků stranou, věděl, že když Pinda uhadí, že to je jako když kůň kopne. Ale „umělec“ jednal slušně, dokonce Matouškovi tykal, jen hrozně strhal Matouškovy práce, několikrát opakoval „Sie sind kein Kunstmaler!“ a milého Matouška vyhodil.

Hron pak Matouška přidělil do bramborárny, později za Filipa do prádelny, kam Pinda

téměř nechodil a když byl avizován, nadělali tam hoši tolik páry, že by Pinda nikoho nepoznal.

Pak už Matoušek v Malé pevnosti nemaloval, bylo to nebezpečné, jen písaři, který mu donesl zprávu, že jeho případ není tak zlý, namaloval z vděčnosti pohled ze třináctky k jat-
kám a část cely s lůžkem, ty věci náš písař odeslal tajně domů.

Náš Pinda je velký umělec, to si zaručeně myslí.

RESUMÉ

Les premiers pas (par Dr. Karel Lagus)

L'éditorial sur les projets de l'activité historique, propagandiste et éducatrice du Mémorial

Une des tâches principales du Mémorial est la perpétuation et l'arrangement respectueux des objets du Mémorial. On tiendra compte des résultats du concours d'État qui avait été ouvert par le Mémorial en 1968 lorsque l'on procèdera aux nouvelles reconstructions.

L'histoire des camps de concentration à Terezín (Theresienstadt) et à Litoměřice ne fut pas encore élaborée sous la forme d'un travail scientifique synthétique. L'arrêt du Gouvernement du 5 décembre 1968 constitue le premier pas à sortir de la situation présente. Dans les années prochaines, on prévoit de créer du Mémorial une institution spéciale de tout l'État. Dans le futur centre de documentation, on recueillera les documents de la persécution des Nazis sur tout le territoire de la Tchécoslovaquie.

Un sérieux travail de recherche est à la base de toute influence efficace sur les visiteurs et de l'activité éducatrice sur les jeunes.

Un court abrégé du développement chronologique de la Petite Forteresse (Miroslav Valeš)

La prison de police de la Gestapo de Prague dans la Petite Forteresse à Terezín (Theresienstadt) fut fondée en juillet 1940 et exista jusqu'au mois de mai 1945. Dans cet espace de temps relativement long, il y eut des changements importants.

Vers la fin de 1940, quelque 500 personnes y furent emprisonnées, en mai 1945 on y compta 6000 détenus. Du fait, le nombre augmentant des prisonniers influence les conditions de logement dans les cachots, la nutrition des prisonniers, le nombre des cas de maladie et en général tout le régime de la prison. En effet, celle-là par ces nombreux traits caractéristiques se rapprochait d'un camp de concentration. À la fin de son existence elle ne s'en distinguait guère.

Le but de cet article est de saisir tout le développement de la prison de police de la Gestapo et sur cette base de généraliser les faits principaux et de limiter certaines étapes dans le développement de la prison.

L'auteur propose la périodisation suivante dans le développement de la prison de police dans la Petite Forteresse:

- 1ère étape: juin 1940 à septembre 1941
- 2e étape: octobre 1941 à janvier 1943
- 3e étape: février 1943 à décembre 1943
- 4e étape: janvier 1944 à décembre 1944
- 5e étape: octobre 1944 à mai 1945.

Chacune de ces étapes est brièvement caractérisée.

Les documents sur la vie des prisonniers (Marie Křížková)

Les collections du Mémorial de Terezín (Theresienstadt) constituent les matériaux de l'oppression des nazis pendant la deuxième guerre mondiale. Elles jettent une lumière sur la vie des détenus dans les camps de concentrations et les prisons, surtout par rapport à la prison de la Gestapo dans la petite Forteresse, au Ghetto des Juifs à Terezín (Theresienstadt) et au camp de concentration adjoint à la fabrique souterraine Richard à Litoměřice. La première partie des collections du Mémorial, celle qui est la plus ancienne, date de 1946 à 1947. En 1948, elle fut transmise par le VHÚ (Institut militaire historique) au Mémorial pour la première exposition permanente, celle-là ayant été mise ensemble et préparée par le VHÚ. Ce noyau fut enrichi de différents objets de valeur historique provenant surtout du territoire de la petite Forteresse. Ce n'est qu'en 1960 que l'on commença à dresser une vraie liste des collections du musée et à les munir d'une documentation appropriée. Seules les dernières années sont marquées d'une véritable

activité de collectionner les objets et cela non seulement dans les régions les plus proches mais aussi dans les régions plus éloignées. De nos jours les collections du musée du Mémorial de Terezín (Theresienstadt) atteignent le total de 2400 acquisitions.

Une nouvelle source pour l'histoire du Ghetto de Theresienstadt (Miroslav Kryl)

En février 1967, à Terezín (Theresienstadt), un journal du temps de l'occupation des Nazis fut mis à jour. Du fait, les notes découvertes comportent plusieurs journaux dont les relations s'enchaînent. Ce journal tenu par un auteur depuis janvier 1942 jusqu'à octobre 1944 en hébraïque (ivrit), tchèque et allemand était anonyme: La première enquête s'était donc posée le but d'en trouver l'auteur. Les journalistes de Prague Mme S. GROSZOVÁ et M. I. M. JEDLIČKA y réussirent avant que le journal fût soumis à des recherches plus proches. Ces recherches mirent à jour que l'auteur du journal était Egon Redlich, détenu du Ghetto de Terezín (Theresienstadt), qui était en tête de l'organisation sociale pour la jeunesse (Jugendfürsorge). Le témoignage authentique de l'auteur nous aide à mieux connaître l'activité de la „Jugendfürsorge" et d'autres organisations sionistes de la jeunesse à Terezín (Theresienstadt).

Nous étions trois médecins (V. Sailer – illustré par Přemysl Straka)

Le livre de souvenirs du Docteur Vojtěch SAILER „Nous étions trois médecins" (Byli jsme tři lékaři) s'inspire des notes prises par l'auteur immédiatement après la guerre. À peine arrivé à la Petite Forteresse au printemps 1943, l'auteur devint médecin pour les détenus. Les gardiens l'appelaient „Häftlingsarzt". L'auteur fut témoin de divers incidents extraordinaires, mais ses témoignages de la vie quotidienne et des conditions générales de la vie manquent pas moins d'intérêt. Ses observations psychologiques et la description de l'atmosphère de la prison sont aussi très justes et saisissantes.

Nous apportons des extraits du livre.

Die ersten Schritte (Dr. Karel Lagus)

Einleitungsartikel über die zukünftigen Pläne der historischen, propagandistischen und erzieherischen Tätigkeit der Gedenkstätte.

Eine der Hauptaufgaben der Gedenkstätte ist die Aufrechterhaltung und würdige Ausgestaltung der bestehenden Objekte. Die Ergebnisse des gesamtstaatlichen architektonischen Wettbewerbs, der 1968 ausgeschrieben wurde, werden bei der Neugestaltung Anwendung finden.

Die Geschichte der KZ Lager in Theresienstadt und in Leitmeritz ist noch nicht in wissenschaftlich — synthetischer Weise bearbeitet worden. Der Regierungsbeschluß vom 5. 12. 1968 ist die erste Voraussetzung für die Überwindung der gegenwärtigen Lage. In den folgenden Jahren soll die Gedenkstätte als eine gesamtstaatliche Fachinstitution ausgebaut werden. Sein Dokumentationszentrum soll alle Dokumente über die nazistische Persekution auf dem Gebiet der ČSSR sammeln.

Seriöse Forschungsarbeit bildet die Grundlage für einen wirksamen Einfluß auf die Besucher und ist eine wichtige Voraussetzung für die erzieherische Tätigkeit unter der Jugend

Ein kurzer Abriss der Zeitentwicklung der Kleinen Festung (Miroslav Valeš)

Das Polizeigefängnis der Prager Gestapo in der Kleinen Festung in Theresienstadt wurde im Juli 1940 gegründet und bestand bis Mai 1945. In diesem verhältnismäßig langen Zeitabschnitt machte es eine ziemlich beträchtliche Entwicklung durch.

Ende 1940 wurden hier annähernd 500 Personen gefangengehalten, im Mai 1945 waren es schon fast 6000 Häftlinge. Die steigende Zahl der Häftlinge beeinflusste natürlich die Lebensbedingungen in den Gefängniszellen, die Ernährung, den Gesundheitszustand und das gesamte Gefängnisregime. Das Gefängnis ähnelte in manchen Zügen den KZ Lagern und gegen Kriegsende unterschied es sich von ihnen nur sehr wenig.

Es ist das Ziel dieses Artikels, die Gesamtentwicklung des Gestapo-Polizeigefängnisses zu beschreiben und auf Grund dessen eine gewisse Verallgemeinerung der Fakten und eine Einteilung der Entwicklung des Gefängnisses in bestimmte Etappen durchzuführen.

Der Verfasser legt den folgenden Abriss der zeitlichen Entwicklung des Polizeigefängnisses in der Kleinen Festung vor:

1. Etappe: Juni 1940—September 1941
2. Etappe: Oktober 1941—Januar 1943
3. Etappe: Februar 1943—Dezember 1943
4. Etappe: Januar 1944—September 1944
5. Etappe: Oktober 1944—Mai 1945

Die einzelnen Etappen werden kurz charakterisiert.

Unterlagen über das Leben der Häftlinge (Marie Krížková)

Die Sammlungen des Museums in der Gedenkstätte Theresienstadt bieten Beweise und Belege materielle Natur für die nazistische Unterdrückung während des zweiten Weltkrieges, für das Leben der Häftlinge in den KZ Lagern und Gefängnissen, insbesondere bezüglich des Gestapo-Polizeigefängnisses in der Kleinen Festung, für das jüdische Ghetto in Theresienstadt und für das KZ Lager Richard in Leitmeritz. Der erste und allerälteste Teil der Sammlungen stammt aus den Jahren 1946-1947 und wurde der Gedenkstätte im Jahre 1948 vom VHÚ (Militärisch-historisches Institut) übergeben für die erste ständige Exposition, die ebenfalls vom VHÚ vorbereitet und errichtet wurde. Dieser Grundstock wurde dann durch weitere Gegenstände von Sammlungswert, die aus den Funden in der Kleinen Festung stammen, ergänzt. Erst seit 1960 werden die Sammlungen regelrecht evidiert und mit entsprechender Dokumentation versehen. Die eigentliche Sammlungstätigkeit hat erst vor einigen Jahren begonnen und zur Zeit enthalten die Sammlungen 2400 Belege.

Eine neue Quelle zur Geschichte des Ghettos in Theresienstadt (Miroslav Kryl)

Im Februar 1967 wurde in Theresienstadt ein Tagebuch aus der nazistischen Okkupation entdeckt. Es handelte sich eigentlich um einige Tagebücher, die chronologisch und inhaltlich miteinander zusammenhängen. Das Tagebuch, vom Verfasser vom Januar 1942 bis Oktober 1944 hebräisch (ivrit), tschechisch und deutsch geschrieben, war anonym; daher war das erste Forschungsziel, den Verfasser ausfindig zu machen. Dies war den Prager Journalisten S. Groszová und I. M. Jedlička gelungen, bevor noch das Tagebuch zum Gegenstand einer wissenschaftlichen Untersuchung wurde. Die Forschungen bestätigten, daß der Verfasser des Tagebuches Egon Redlich war, ein Häftling des Konzentrationslagers (Ghettos) von Theresienstadt, der hier die Jugendfürsorge leitete. Das authentische Zeugnis des Verfassers, dem die Tagebuchform eine genaue Zeitfolge verleiht, ist eine wichtige Quelle für die erweiterte Kenntnis der Tätigkeit der „Jugendfürsorge“ und der zionistischen Jugendorganisationen in Theresienstadt.

Wir waren drei Ärzte (V. Sailer – illustriert von Přemysl Straka)

Das Erinnerungsbuch Dr. Vojtěch Sailer's „Wir waren drei Ärzte“ ist auf Grund von Notizen entstanden, die sich der Verfasser gleich nach dem Kriege aufgezeichnet hat. Bald nach seiner Ankunft in der Kleinen Festung im Frühjahr 1943 ist er Häftlingsarzt geworden. Er wurde auch so von den Aufsehern benannt. Der Verfasser war Zeuge von verschiedenen Ereignissen, aber ebenso wichtig ist sein Zeugnis über das Alltagsleben und die allgemeinen Lebensbedingungen. Seine psychologischen Wahrnehmungen und die Beschreibung der Gefängnisatmosphäre sind auch sehr interessant.

Es werden hier einige Abschnitte aus seinem Buch angeführt.

Первые шаги (Др. К. Лагус)

Вводная статья намечающая планы будущей истарической, пропагандистской и воспитательной деятельности памятника.

Одной из основных задач памятника является сохранение и достойное оформление существующих объектов. Результаты общегосударственного конкурса по архитектурному оформлению памятника используются при окончательной перестройке памятника.

История концентрационных лагерей в Терезине и г. Литомержице не была до сих пор разработана научно-синтетическим образом. Постановление правительства от 5 декабря 1968 г. создало первую предпосылку для решения нынешнего положения. Предусматривается создание в будущих годах памятника в виде общегосударственной специальной институции. Будущий документационный центр будет собирать все документы, касающиеся нацистского преследования на территории Чехословакии.

Серьезная научная работа представляет собой первую необходимую предпосылку для эффективного воздействия на посетителей памятника и для воспитательного влияния на молодое поколение.

Краткий очерк периодизации малой крепости (Мирослав Валеш)

Полицейская тюрьма пражского Гестапо в Малой Крепости в Терезине была основана в июле 1940 года и существовала вплоть до мая 1945 года. За это относительно продолжительное время в ее истории произошли значительные изменения.

Если к концу 1940 года в тюрьме было арестовано около 500 человек, то в мае 1945 года здесь находилось почти 6.000 заключенных. Растущее число арестантов, естественно, отразилось на жизненных условиях в камерах, на питании арестантов, их заболеваемости и на общем режиме тюрьмы. Тюрьма во многих отношениях напоминала концентрационный лагерь и особенно в конце своего существования она от него почти не отличалась. Целью настоящей статьи является описать развитие полицейской тюрьмы Гестапо и на основании этого сделать некоторые обобщения основных фактор и определить основные этапы развития тюрьмы.

Автор устанавливает следующую периодизацию развития полицейской тюрьмы в Малой Крепости:

1ый период: июнь 1940 г. — сентябрь 1941 г.

2ой период: октябрь 1941 г. — январь 1943 г.

3ий период: февраль 1943 г. — декабрь 1943 г.

4ый период: январь 1944 г. — сентябрь 1944 г.

5ый период: октябрь 1944 г. — май 1945 г.

В статье дана краткая характеристика отдельных этапов.

Документы о жизни заключенных (Марие Кржишкова)

Экспонаты музея памятника Терезин свидетельствуют о нацистских зверствах во время второй мировой войны, о жизни заключенных в концлагерях и тюрьмах, особенно в полицейской тюрьме Гестапо в Малой Крепости, о еврейском гето в г. Терезин и о концлагере Рихард, в г. Литомержице. Первая часть экспонатов, происходящая из 1946 - 1947 гг., была передана памятнику Военно-историческим институтом в 1948 году в связи с открытием первой постоянной выставки музейного типа, подготовленной и созданной тем же институтом.

Это первое ядро было расширено прибавлением дальнейших предметов коллекционной ценности, обнаруженных на территории Малой Крепости. Только с 1960 года ведется надлежащий учет экспонатов музея, которые снабжаются соответствующей документацией. Настоящая коллекционная деятельность начала развиваться только в последние годы. В настоящее время в музее хранится 2 400 экспонатов.

Новый источник к истории гетто в городе Терезин (Мирослав Крыл)

В феврале 1967 года в Терезине был найден дневник, написанный в годы оккупации. Он состоит, собственно, из нескольких небольших дневников, записи которых связаны между собой как в хронологическом отношении, так в отношении содержания. Дневник, написанный с января 1942 года до октября 1944 года на еврейском, чешском

и немецком языках, был анонимный; первой задачей, поэтому, было найти автора дневника, что и удалось пражским журналистам С. Гросовой и И. М. Едличке еще до того, как дневник стал предметом научного исследования. Это исследование подтвердило, что автором дневника является Эгон Редлих, арестант концлагеря Терезин (гетто), стоявший во главе т. наз. организации по социальной заботе о молодежи („Jugendfürsorge“). Аутентическое свидетельство Редлиха, содержащее благодаря форме дневника точные хронологические данные, является важным источником особенно для дальнейшего ознакомления с деятельностью (Jugendfürsorge) и сионистских организаций молодежи в Терезине.

Нас было трое врачей (В. Сайлер - иллюстрировал П. Страка)

Книга воспоминаний д-ра Войтеха Сайлера „Нас было трое врачей“ возникла на основе записок, сделанных автором непосредственно после окончания войны. Вскоре после своего прибытия в Малую Крепость весной 1943 года, автор стал работать врачом для арестантов — **Haftlingsarzt**, как его и звали тюремные надзиратели. Автор был свидетелем многих чрезвычайных происшествий, однако очень важны также его показания о ежедневной жизни заключенных и об общих жизненных условиях в тюрьме. Интересны психологические наблюдения автора и его описание тюремной атмосферы.